

Віктор КАРПОВ

Військові прапори України

Київ, 2007

БК 63.2 (4УКР)

К26

26 Карпов Віктор. Військові прапори України. — К., 2007. — 56 с: іл.

У пропонованій праці висвітлюється історія військових прапорів України. Спираючись на широке коло джерел, автор аналізує еволюцію розвитку українського військового прапорництва від княжої доби до сьогодення, розглядає походження, описи, символіку, використання, впровадження прапорів в українському війську.

Розрахована на аматорів, фахівців та всіх, хто цікавиться військовою історією України.

ББК 63.2 (4УКР)

Схвалено науково-методичною радою Центрального музею Збройних Сил України.

ISBN 966-7025-15-2

© Центральний музей Збройних Сил України, 2007

© МДФ «Українська хата», 2007

Зміст

Вступне слово.....	4
Військові прапори княжої доби	5
Прапори Війська Запорозького і Запорозької Січі	8
Бойовий Прапор сучасної Української армії	19
Примітки	54

Вступне слово

В сучасних умовах державотворення наше суспільство болюче пере-мислює рідну історію, обережно гортаючи суперечливі сторінки літо-пису Визвольних змагань українського народу за волю й національну і-мобутність. І цілком закономірним є зростання дослідницького інтере-су до державної символіки України.

У цій книзі висвітлюється становлення і розвиток українського прапор-ництва, тісно пов'язаного з історією нашої держави. Воно пройшло бага-тими шляхами розвитку від княжих дружин Київської Русі, Запорозької Січі, Козацької держави Богдана Хмельницького, доби національно-де-мократичної революції 1917–1921 рр. до Збройних Сил України.

Військове прапорництво — це наша славна воєнно-історична спадщи-на, величезний зріз національного літопису українського народу.

Прапор завжди був символом держави, втіленням її суверенітету. Тому його охорона і захист вважалися справою честі. В історії військового пра-порництва чільне місце посідає питання кольору. Значення державного пра-порництва було синьо-жовте поєднання, на думку дослідників, — одне з найдав-ших. Процес створення і запровадження нової військової символіки Збройних Сил України був складний і довготривалий. Остаточного рішення і завершення система військових символів держави набула з підписанням у червні 2006 р. Президентом України В. Ющенком Указу «Про символіку, яка використовується у Збройних Силах України». Цим документом були затверджені емблеми і прапори Збройних Сил України, їхні кольори, форми і види, Міністерства оборони, Генерального штабу, персональні штан-дарти вищих посадових осіб Збройних Сил України. Окремим Указом Президента України затверджено Бойовий Прапор військової частини (поєднання) Збройних Сил України. Адже вірність Бойовому Прапору частини, ставлення до нього як до святині—не лише давня військова традиція, а й обов'язок кожного воїна.

Сподіваюся, що це видання стане внеском у подальше вивчення вій-ськової історії нашої держави, а також слугуватиме стимулом виховання патріотизму, вірності присязі й військового обв'язку.

Військові прапори княжої доби

Важливою складовою української військової символіки є прапор, який в давні часи називали стягом або короговою. Назву «стяг» вважають скандинавського походження (styang означає дрюк). Друга назва походить від польського chorogien i, крім назви бойового прапора, у Польщі в XVI–XVII ст. означала військовий підрозділ кінноти (50–120 чол.), а також церковне знамено із зображенням Христа, святих та інших церковних символів.

Прапор завжди вважався військовою святинєю, під ним об'єднувалися вірні своєму обов'язку воїни, йшли з ним у бій. Окрім, власне, військових, були і є прапори державні, міжнародні, територіальні (провінцій, міст і т.ін.), церковні, родові, станові, цехові, тощо.

Походження прапора і пов'язані з ним поняття губляться в глибокій давнині. На Русі існували й попередники сучасних прапорів. Спершу східні слов'яни для відзначення місця в бою князя-воєначальника користувалися «чілкою стяговою» — піднятим на високому держалні жмутом трави чи пасмом кінського волосся.

Про військові прапори княжої доби розповідають писемні і мистецькі твори — літописи, біографії («Житіє Бориса і Гліба»), поетичні твори («Слово о полку Ігореві»), мініатюри Радзівілівського (Кенігсберського) літопису XV ст., де зображено княже військо, тощо. Найповнішим джерелом є саме ці мініатюри, виконані, очевидно, на основі давніх оригіналів.

Давньоруський стяг складався з древка, прикріпленого до нього шматка тканини (полотна) чи іншого предмета, і верхівки, або наверхя, насадженого на древко. Наверхя стяга відіграло велику роль у визначенні приналежності загону. Його робили здебільшого із заліза досить великим, чітким обрисів, які добре розпізнавалися здалеку. Гострий стрижень наверхя вбивали у древко і стяг таким чином отримував завершення у вигляді певного варіанту тризуба. На Радзівілівських мініатюрах як наверхя використано християнський хрест, але це вже було в добу християнізації Русі. Нижче від наверхя прикріплювали бунчук, або «чілку стягову», — фактично велику китицю, що оточувала древко з усіх боків. Низ древка мав спеціальне вістря, або «втік», щоб легше було водружати стяг прямо в землю¹.

Найдавніші прапорні полотнища були трикутно-клинові, досить довгі, прикріплені до держака або безпосередньо бічним кінцем чи прямокутно на торекладній держакі. На зламі XIII і XIV ст. з'явилися чотирикутні прапори з клиновими полотнищами на вільному кінці².

Найчастішими прапорними зображеннями були хрести, небесні світила та княжі родові тризуби-двозуби. Стяг охороняв спеціально призначений дружинник — «стяговик».

Княжі прапори відрізнялися один від одного кольором полотнища, а кож іншими відзнаками, за якими впізнавали, чиє військо. Як свідчать джерела, червоний колір був характерний для давніх прапорів практично усіх народів. Він якнайкраще відповідав задуму підкреслити могутність володаря. Окрім червоних були прапори білі і блакитні, рідко білі, існували також кольорові сполучення³.

Цікавий матеріал щодо кольорів прапорів містять мініатюри Радзивілівського літопису. З 617 мініатюр на 168 є 213 зображень прапорів. На 147 мініатюрах стяги червоні, на решті — сині, зелені, брунатні або білі. Червоний колір на цих мініатюрах мають і більшість щитів воїнів, значно рідше зустрічається жовтий, ще рідше — інші кольори. На мініатюрах «Життя Бориса і Гліба» щити також червоні, а прапори — червоні і сині⁴.

Пізніше, в період входження українських (руських) земель до складу Великого Князівства Литовського, на прапорах дружин українських земель у широкому вжитку було поєднання жовто-блакитних кольорів. Це засвідчено, зокрема, в ході славнозвісної Грюнвальдської битви 1410 р., в якій об'єднані сили слов'янства і прибалтійських народів розгромили імощьких рицарів. Активну участь у ній брали представники українського народу. Польський історик Ян Длугош (XV ст.), перераховуючи склад війська, зазначав, що корогва Львівської землі «мала на прапорі жовтого орла, що ніби дереться на скелю, на лазуровому полі», Перемиської — жовтого орла з двома головами, оберненими однаково в різні боки, на лазуровому полі», прапор Подільської землі прикрашали зображення сонця на білому полі⁵.

Військові прапори за княжої доби виконували ряд важливих функцій. Їх використовували, передусім, як умовні знаки: панування над країною, володіння містом або фортецею, місцезнаходження полководця. Велике значення мали стяги на всіх етапах воєнних дій. Перед битвою, розміщені на видному місці, вони визначали пункт, де військо шикувалося у бойовий порядок. Саме в цьому значенні літописи вживають термін «наволочити» — «поставити стяг». Щодо противника, захопленого зненацька, який не встиг вишикуватись, казали, що він «не мог стяга поставити»⁶.

Місце збирання війська для походу визначалося подружонням стяга. Тутівль, збірний пункт військ Ігоря Святославича, так описав автор

«Слова о полку Ігоревім»: «Комони ржуть за Сулою, звенить слава в Києве, трубы трубят в Новеградє — стоят стязи в Путивле: Игорь ждет мила брата Всеволода»⁷. В поході стяг знаходився в головній частині загону. Його зазвичай доручали одному з дружинників, якого літописці називають «стяговником». Стяговик тримав стяг або їхав перед ним⁸.

На початку бою стяг піднімали над військом — це був урочистий знак, що битва починається. Це звалось «поставити стяг»: «наші стали перед валом і поставили стяги свої» (1093 р.), «половці налякалися — не змогли навіть стяга поставити» (1107 р.)⁹.

Під час бою прапори знаходилися на найпочеснішому місці, під охороною дружини. Біля них розгорталася найжорстокіша боротьба, адже захистити прапор було справою честі. «Стрільці з обох сторін зударилися, і був бій завзятий, і нашого стяговника порубали, і стягову чілку зі стягу зірвали», — читаємо в літописі під 1169 р. «Марцель (угорський воевода) хоругву свою покинув, і Русь узяла її, і був насміх великий над Марцелем», — засвідчує Галицький літопис 1208 р.¹⁰

Захоплення стягу противника мало доволі зурочий вплив на вороже військо і часто негативно впливало на хід бою. Про це, зокрема, свідчать події найбільшої в історії Русі Ярославської битви на р. Сян 17 серпня 1245 р. Як розповідає літопис, коли князь Данило, який очолював галицькі і волинські полки, з воями пробився в групу ворогів, де був предводитель (атажок) угорського війська Філя, «і розтрощив військо його, і хоругов його роздер навпіл. Побачивши це, Ростислав (зять угорського короля Бели IV) побіг, повернули угри навікача»¹¹.

Перемога над ворогом знаменувалась високо піднятим, або водруженим стягом. Коли у 1238 р. князь Данило звільнив від угрів місто Галич, він «на знак побіди поставив на німецьких воротах хоругов свою»¹². Навпаки похилений або навіть повергнутий стяг засвідчував поразку. Про це читаємо в «Слові...»: «Бишася день, бишася другий, третьяго дня к полудню подоша стязи Игоревы»¹³. Проте і реальне падіння, зникнення стяга повинно було мати в бою не лише практичне, а й моральне значення. Тому в рукопашній сутичці прагнули «подсечь» стяг ворога, вивести з ладу стяговика¹⁴. Про загін, який зрадив союзників і залишив поле бою, говорили, що він «поринул стяг»; «хощем поринути стяг, побегнути с полком своим в Киев»¹⁵.

Відомо, що в бою розгорнуті стяги вказували на місцезнаходження загонів, їх рух, навіть наміри. За рухом стягів зазвичай спостерігали

продовж усього бою. Іноді цією обставиною користувалися для воєнних витроштів. Наприклад, Володимир Мономах не брав участі в 1096 р. у битві при Колокші, але послав своєму сину Мстиславу, який очікував нападу Олега Святославича, свій стяг. Мстислав дав цей стяг воєводі, який командував правим флангом і мав завдання оточити противника. У вирішальний момент стяг був піднесений: «И напя стяг Володимирь оужри Олег стяг Володимирь и вбося и оужась нападе на нь и на вой его... и видив Олег яко поиде стяг Володимирь и нача заходити в тыл его и вбося побеже Олег и одоле Мьстислав»¹⁶.

Прапори Війська Запорозького і Запорозької Січі

Серед козацьких клейнодів — військових відзнак і бойових регалій, інших атрибутів вояцької слави та гетьманських повноважень у період козаччини чільне місце займали військові прапори. Козацький період в історії українського народу налічує триста років. Початки його сягають далекого XV ст., коли в умовах литовського, а згодом і польського панування українці прагнули зберегти власну національну самобутність, стерегти свої кордони, боронити свою землю.

Розуміючи роль козацтва як у воєнному, так і в суспільно-державному житті, литовські князі, а потім польські магнати намагалися використати його у власних цілях. Наймаючи козаків на воєнну службу, їм вручали військові символи. За літописом гадяцького полковника Григорія Грабянки, вперше клейноди козакам було надано у 1596 р. польським королем Стефаном Баторієм: «... постави їм корогов, бунчук, булаву і на печати орб-рицер із самопалом, на голові ковпак перекривлений»¹⁷. Цієї версії дотримувалося чимало авторитетних істориків (зокрема Дмитро Яворницький). Водночас, деякі дослідники української минувшини вважають її гіпотетичною, оскільки «Літопис Грабянки» був написаний на початку XVIII ст., а поширена у польській історіографії роль Баторія як «організатора козацького війська» значно перебільшена. Так, Михайло Антонович вибрав свідчення історичних джерел про спільний похід носони 1594 року Наливайка і Лободи на Молдавію. Там згадуються кармазинова із золо-

том корогва, що мала чорного орла, й друга з орлом білим. Ці прапори привезли Наливайкові із Праги послы цісаря Рудольфа II, прийняті ним на службу, — шляхтич Станіслав Хлопіцький і знаний мемуарист історик Еріх Лясота¹⁸. Їх, як і корогви, даровані козакам володарем Максиміліаном і Семигородським князем (з родовими гербами), запорожці втратили після поразки повстання під проводом Наливайка і Лободи¹⁹.

Однак, у деяких наукових джерелах згадується про Богдана Ружинського, котрий очолив козацьке військо у воєнних баталіях проти татарських наскоків. Очевидно, цей ватажок користувався значним авторитетом у польських правителів. У 1575 році хроніст Варфоломей Попроцький надає панегірик, в якому згадує Ружинського як хороброго лицаря. Тим часом наступним королем Польщі 1 травня 1576 року було проголошено Стефана Баторія, коронованого сеймом Речі Посполитої у Кракові. Новий монарх віддає Ружинському королівське повеління: зібрати військо і негайно вирушити на боротьбу з Туреччиною. Цей похід завершився для козаків успішно, а Крим та Османська імперія ще довго тремтіли, згадуючи відчайдухів-запорозжців. Відтак, козацький полководець і його військо були щедро нагороджені: отримали королівські привілеї. А Богданові Ружинському вручили клейноди — знамена, бунчук, булаву та військову печатку. У королівській грамоті зазначалося «... жалуюм гетьману... клейнод свій, що добут працею і кровію козацькою»²⁰.

Далі козаки формуються в окрему військову організацію, що складалася з полків і сотень зі своїм старшинським колом. А польський король тим часом будує гетьманську резиденцію українського козацтва — Батурин і передає її запорожцям, «котрим поміщатися під бунчуком та при полкових хоругвах»²¹. Це підтверджує й літопис Самійла Величка, що наголошує на запровадженні Баторієм у козацьких полках і сотнях ступеня «військових товаришів»²². Так, товариш бунчукового, чин якого дорівнював полковому обозному, у воєнну пору перебував при клейнодах. Значковий товариш — при полковому прапорі.

Уже на початку XVII ст. влада козацьких гетьманів поступово поширювалася на значну частину українських теренів. Такі факти, наприклад, зафіксував Баркулабінський літопис кінця XVI — початку XVII століття: нібито у 1604 році король Речі Посполитої сповіщав турецькому султану, що не має змоги покарати свавільних запорожців, бо ті не коряться його владі²³. Отже, на той час козаки перетворилися на могутній воєнно-політичний організм, який польська влада прагнула всіляко використати у своїй міжнародній політиці й, безперечно, у конкретиці власної «московської гри».

У цьому контексті значний інтерес становить московський похід війська гетьмана Петра Сагайдачного 1618 року на прохання польського монарха, аби запорожці допомогли порятувати його сина — королевича Владислава, котрого королівське військо кинуло напризволяще під стінами Москви. Козацька армія врятувала таки від полону спадкоємця престолу Речі Посполитої. Вдячний Краків прислав на Січ військові клейноди: булаву, бунчук, знамена гетьманської влади і гербову печатку.

Відтак, розвиток козаччини в Україні у першій половині XVII століття мав значний вплив на військове прапорництво. Наймаючи запорожців для воєнних походів, монархи дарували їм клейноди, які потім залишилися на Січі. Під час національно-визвольної боротьби козацьке військо використовувало прапори різної барви із зображенням зірок, хрестів, місяця, гетьманських або регіональних гербів.

4 червня 1649 року Богдан Хмельницький приймав посольство кримського хана під червоною короугою з білим орлом, двома руськими хрестами і написом польською: «отримана в лютому 1649 року від посольства короля Яна Казимира» (переклад С. Величка)²⁴.

Відомо, що давньоруські князі мали два імені: перше — світське, князівське, друге — одержане при хрещенні. Відтак святий, ім'я котрого носила особа, вважався її покровителем. За часів Ярослава Мудрого, наприклад, Георгій Побідоносець був покровителем усієї України-Русі.

Важливу роль відігравав і геральдичний образ Михаїла в період козаччини. Його зображення на головній корогві за доби Б. Хмельницького дає підстави твердити, що цей святий набув тоді величного символу тогочасної України. «Архангел Михаїл довго залишався чи не найулюбленишим зображенням на козацьких визвольних прапорах. Наприклад, на 36 прапорах запорозьких полків першої половини XVII століття зображення Михаїла знаходимо 9 разів, Богородиці — 8, Миколая Чудотворця — 7, Георгія Побідоносця — 3»²⁵.

Ще один промовистий історичний приклад. Згідно з Люблінською угодою 1569 року, Київ перейшов під владу Польщі. 1581 роком датований опис прапора, який бачив на київському замку Олександр Гваньїні: прапор зелений із зображенням з одного боку подвійної корони великого князівства на червоному полі. А з іншого — ведмедя на білому полі²⁶.

Український збирач Петро Дубровський придбав два документи магистрата Радзівіла з автентичними зображеннями та описом 25 прапорів, якими козаки користувалися у першій половині XVII століття. Ці матеріали

опублікував у 1963 р. вітчизняний історик Ярослав Ісаєвич²⁷. Отже, у чотирнадцяти прапорах Київського полку переважали жовтий і білий кольори (по сім випадків), за ними йдуть синій і червоний (по шість випадків), чорний (чотири) і зелений (один). Три знамена становлять для нас особливий інтерес, позаяк на них зафіксовано зображення київського герба — куці. Виглядають вони так:

1. Цеглястий, китайчастий. Жовте кільце і лук зі стрілою. Хрестик зелений. Біла древка блакитна лиштва.
2. Жовтий, китайчастий. Коло і лук зі стрілою цеглясті. Лиштва біла древка блакитна, полотняна.
3. Блакитний, китайчастий. Коло, лук і стріла жовті. Лиштва блакитна, полотняна. Як бачимо, всі три прапори з гербом Києва мають сполучення різних градацій жовтого із синім.

Значного розквіту набуло українське військове прапорництво у легендарну козацько-гетьманську добу другої половини XVII століття. Протягом років постійно тривало його збагачення, посилення національних ознак щодо форми і змісту, створення системи полкових, сотенних стягів, прапорів для військових походів.

З того часу залишилося чимало історичних матеріалів. Саме на зламі XVII століття з'являється нова прапорна барва — «малинова», яка стала у шлюбному основним кольором козацьких військових прапорів. Так, головними стягами у другій половині XVII століття були переважно червоно-малинові із зображенням архангела Михаїла. Такі прапори мали козацькі полки, сотні, запорозькі курені. Окрім малинового, у козацьких полках були корогви жовті, сині та інші. Синю і жовту барву найчастіше знаходимо в козацькому одязі часів визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.), а пізніше — гайдамаків доби Коліївщини. Так, при облозі Львова 1655 року на Б. Хмельницьким несли одну червону корогву, а другу — з образом святого Михаїла, що простромлює змія. «За цими прапорами, — писав польський мислитель, — ішли інші корогви, більш-менш тридцять чотири. На них видно було герби майже всіх давніх воєводств і повітів — окрім південної білого орла в короні...»²⁸

Блакитні (сині) полотнища із золотими чи жовтими зображеннями «риштів і почасті інших знаків — небесних світил, зброї, постатей святого

них підстав припускати, що цей клейнод переданий у шведські руки за гетьманською згодою під час активізації україно-шведських політичних контактів ще за життя Б. Хмельницького. Це несумісно з усталеними нормами дипломатичного етикету і менталітету епохи Середньовіччя, коли передача хоругви означала б визнання свого васального становища.

Отож від початку національно-визвольної війни до кончини гетьмана хіба що єдиною прикрою нагодою такої втрати могла стати Берестецька битва 1651 р., у якій козацькі війська зазнали поразки. Переможцям дісталися, зокрема, кільканадцять прапорів Війська Запорозького. Тому, цілком ймовірно припустити, що серед захоплених бойових реліквій міг бути і прапор Б. Хмельницького.

1651 року з Чернігівського і Ніжинського козацьких полків, якими керували М. Небаба та С. Подобайло, було виділено загін полковника Забіли. Четвертого червня, коли запорожці підійшли до Гомеля, оборонці міста побачили «... спершу корогуву червону з білим хрестом і білою обвідкою; потім показалася друга, червона корогва, а коло неї три білі, й дві чорні і дві жовто-«облочисті...» (тобто блакитні), під ними 8 тисяч козаків кінних і піших вибраного війська³⁵. Серед цих прапорів була й «полковнича корогва» Забіли³⁶. Із 12-ти прапорів Чернігівського полку на десятиох зображувався хрест, у більшості випадків — у поєднанні з півмісяцем і зірками. Ця традиційна козацька символіка відбивала ідею захисту рідної землі від турецько-татарської навали. На одному полотнищі було зображено святого Георгія. У 4-х випадках червоний колір поєднувався з білим, у 2-х — з білим і блакитним, у 2-х — сірий з білим, в одному — червоний і блакитний із жовтим, ще в одному — сірий і білий з блакитним. Траплялися також зображення чорного хреста, зеленої зірки й строкатої «штучки від намету»³⁷.

Четвертого серпня 1651 року Радзівіл увійшов до Києва, зажадавши від жителів «корогви, армату (гармати) і ключі городові» (козацьке військо полковника А. Ждановича у ніч з 3 на 4 серпня залишило Київ). Серед трофеїв опинилися 12 прапорів, значок (прапорець), бунчук і древко³⁸.

Після того, як у 1655 р. запорожці зняли облогу Львова, очевидець цієї події свідчить, що за Хмельницьким несли прапори з його гербом «Абданк» і зображенням архангела Михаїла, який простромлює потвору-змія. Павло Ляпський під час перебування в Україні бачив «гетьманську корогуву, шиту з чорної та жовтої смуги»³⁹. Гетьману Брюховецькому царським указом 1665 року передався такий прапор: «а цвета середина тафта червона, опушка тафта зелоная по знамени круги, тафта лазорвая»⁴⁰.

Під час битв, переходів прапор завжди був на чолі козацького війська. Ось як описує сучасник урочистий марш запорозької армії біля стін Львова восени 1655 р.: «Хмельницький їхав як гетьман козацтва Краківським передмістям повз темну браму на строкатому бахматі, за ним несено новий червоний прапор, бунчук з кінського білого хвоста... другий прапор, прикрашений зображенням Святого Михаїла. За цим стягом поступали інші знамена, яких було більше тридцяти...»⁴¹.

Є в українській національній військовій історії промовисті матеріальні докази споконвічного вживання синьо-жовтих барв на козацьких прапорах. Можна не сумніватися в тому, що всі колись бачили хоча б репродукцію славнозвісної картини відомого художника, котрий походить з України, Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Митиць намалював козацьке товариство XVII століття на фоні кількох агорнутих жовто-блакитних і синьо-жовтих прапорів. Традицію активного використання козаками синьо-жовтих знамен підтверджує й висновок відомого російського філолога, знавця пам'яток української культури Федора Корша щодо відповідності картини Рєпіна історичній правді: «... знамена казацкие, изображенные художником Репиным на его картине, не содержат по своему цветовому набору никаких иностранных почини, а отражают в себе извечную преемственность цветов золотых и небесных, постоянно присущих для всех знаков отличий в Южной Руси (Малороссии) еще со времен Великих князей Киевских, вплоть до распуща запорожской вольницы, согласно повелению императрицы Екатерины Великой. Сказанному имеется предостаточно письменных подтверждений в отечественных и иностранных источниках, а равно — в ряде предметов материального искусства тех древних времен...»⁴².

Нині в Ермітажі зберігається чимало козацьких прапорів, на яких можна побачити поєднання цих двох кольорів.

Традиції козацького прапорництва існували і у XVIII столітті. Проте розширилися вони в часи колонізації України під контролем російського уряду. У 1712 р. Петро I видав акт, згідно з яким прапори для полків мали виготовлятися в Оружейній палаті Московського Кремля. Вітчизняні історики знають кілька унікальних документів того часу з описом зібрань козацьких стягів. Так, за повідомленням полковника Черняка (1717 р.), стягівні корогви Полтавського полку виготовлялися з блакитної тканини (будану) і мали жовті «крижі» (хрести)⁴³. Але після Переяславської угоди в козацьке прапорництво усе настільки більше проникає московська гераль-

дична традиція. Скажімо, 1734 року професор Бекенштайн розглянув надіслані йому малюнки слобідських козацьких полків, на кількох із них уже були двоголові орли. Поза тим, поєднання кольорів залишається традиційним: жовтий орел на синьому тлі. Або інші комбінації: контур орла на перетині жовтого хреста, покладеного на чорне тло; червоний хрест на жовтому тлі; білий хрест на жовтому тлі.

Наприкінці 1757 року герольдмейстерська контора доповідала у сенат про виготовлення малюнків нових прапорів чи штандартів для новоствореного із слобідських полків гусарського з'єднання. Сенат ухвалив: зовнішнє і внутрішнє тло прапора складають білий і жовтий кольори, розділені лазуровим картушем (рамкою — віньеткою), двоголовий орел чорного кольору, а торочки з трьох боків прапора — знову жовтого кольору. Роком пізніше імператорська канцелярія Росії розробила так звану «абрысь» для виготовлення прапорів Лубенського полку: на одному боці на блакитному полі було зображено козака із самопалом у золотому щиті, а на іншому — полкову або сотенну емблему⁴⁴.

Аналізуючи поєднання кольорів на цих прапорах, треба враховувати специфіку військового прапорництва того часу. Їхня строкатість була цілком доречною. Неможливо, наприклад, встановити «національні прапори» Московії на матеріалі прапорів царських стрільців у XVII ст., або ж полків Петра I, що мали широкий спектр кольорів. Інша річ — усталені особливості головного прапора держави. Його традиції, ймовірно, порушилися вже у XVIII ст.: Петро II надав гетьману Апостолу біле знамено з державним гербом, яке використовували і під час призначення гетьманом Кирила Розумовського.

Прапори слобідських полків (Острозького, Сумського, Харківського, Охтирського та Ізюмського) описав В. Іванов⁴⁵. На 36 стягах знаходимо зображення релігійного змісту, російського герба, вензеля Анни Іоанівни, а також гербів неясного характеру. Кольори зазначено лише частково для двох прапорів Ізюмського полку. А на прапорі Балаклійської сотні з одного боку — на жовтій «землі» червоний хрест під короною і блакитними лаврами, з іншого — червоний хрест на білій «землі». 1745 року Орлянська сотня Полтавського полку мала «корогов зеленую голевую и значок голевій жолтій»⁴⁶.

Знамена сотень Лубенського полку 1758 р. планувалося виготовити із світло-голубої голі (особливої тканини). З одного боку на золотому тлі мав бути зображений «козак із мушкетом», з другого на срібному — пол-

ковий герб. На світло-синьому прапорі Лубенського полку, що зберігся, зображено «козака» у червоному і синьому одязі всередині вишуканого картуша, виписаного жовтою і брунатною фарбами. По боках картуша — гармати, мортири, литаври та сигнальні труби жовтого кольору, а також булава і бунчук. Водночас, зображено чотири прапори з жовтими дво-головими орлами: два сині, малиновий і фіолетовий. Із зворотного боку прапора — інше зображення: «рука тримає золотий хрест, який дві людські фігури осіняють пальмовим гіллям і — віршований напис»⁴⁷.

За традицією, що існувала на той час, при зміні правлячої на російському троні особи Військо Запорозьке присягало монарху на вірність. Підтак імператор надавав козакам нові клейноди. Так було і під час коронації Катерини II, що вступила на престол 1762 року. Їй чомусь не сподобалася кандидатура Петра Калнишевського і вона веліла замінити її на Григорія Лантуха. Тож, згідно з царською грамотою від 21 липня 1763 року, кошовому отаману Григорію Лантуху в Москві було надано військової клейноди: булаву, знамено, бунчук, печатку, пернач, литаври, чотири значки і тростину, які він мав завезти до Глухова й отримати в руц гетьмана Кирила Розумовського. Імператорський прапор був синього кольору.

Продовж другої половини XVIII століття певною мірою тривала «уніфікація» кольорів і зображень на прапорах козацьких полків. Її можна пояснити оформленням козацтва як специфічної складової частини російського війська того часу, що сприяло відносному усталенню зразків прапорів для цього різновиду збройних сил. У тогочасній Росії фіксовані (з погляду зображень) зразки знамен мали гвардія, армійська піхота, кіннота, гаризонні військові з'єднання і т. ін. У кожному полку зберігалася певна колористика полотнищ. Зображувалися, зазвичай, державний герб (на повному прапорі) і герб міста, ім'я якого носив цей полк, — на різних ставках. На українських козацьких прапорах бачимо подібну систему, але доповнену «проміжним», «національним» гербом⁴⁸.

Клейноди прапорів, що зберігається у Державному Ермітажі (м. Санкт-Петербург), дає уявлення про корогви Запорозького Війська доби 1760–1774 рр. Це, зокрема, корогва, дарована козакам 1763 року Катериною II (із жовтого шовку, з широкою білою смугою по краю і жовтим написом на ній; на корогві зображено картуш із золотим хрестом і державний герб), а також корогви, виготовлені 1759 р. коштом кошового отамана Федоровича (із жовтого шовку; зображено державний герб,

шість восьмикутних зірок, орнаментальні клейма; по краю — золотий напис у рамці із золотих смужок і шовковий брунатно-червоний шнур із китицями), і 1764 р. коштом отамана Калнишевського (блакитна; зображено державний герб із різними прикрасами, серед яких червоні й зелені прапори, 19 зірок; на грудях орла з одного боку — апостоли Петро і Павло, з іншого — архангел Михаїл; по краях — золотий напис у рамці із золотих смужок; у кутах — золоті картуші з емблемами)⁴⁹. Решта прапорів належали окремим підрозділам Запорозького Війська.

Коли 1829 року померла вдова князя Г. Потьомкіна, на горіщі її будинку було знайдено чотирнадцять запорозьких прапорів. Український мистецтвознавець Микола Макаренко уперше їх вивчив і кваліфіковано описав⁵⁰.

У дослідженні М. Макаренка перелічуються чудові козацькі короги з останніх часів Запорожжя, українські гармати художньої роботи, рушниці, пістолі, шаблі і срібна з позолотою булава Данила Апостола. Своім історичним значенням, почасти й рідкісною художньою цінністю особливо вирізняється велика збірка козацьких корогов, що дійшла до нашого часу.

Відомо, що в Ермітажі зберігаються 17 запорозьких значків і один військовий прапор, або хоругва. На великого розміру прапорі з лицьового боку зображено посередині двоголового орла із зірками над ним, з правого боку — Спасителя, що благословляє козаків на битву, із сімнадцятьма зірками навколо нього, з лівого — архістратига Михаїла з вогненным мечем у правиці. По краях прапора церковнослов'янськими літерами золотом зроблено напис: «Сіє знамя въ войско Ея Императорского Величества запорожское низовое сделано коштом пехоты воюющей того же войска по Чорному морю, такожъ по рекамъ Днепру и Дунаю»⁵¹. У нижній частині — великий військовий корабель трищогловий, дводечний, з каютними ілюмінаторами, двоярусною рубкою, 14 великими і 6 малими люками для морських гармат, низькою кормою, військовим прапором, якірним значком, трьома високими щоглами для трьох вітрил, двома мотуззяними драбинами й трьома розпущеними прапорами на кожній із щогл.

На знаменах Запорозької Січі кольорова гама була досить розмаїтою. Широке використання жовто-блакитних знамен на Запорожжі засвідчує, зокрема, лист Петра Калнишевського до одного з київських священослужителів: «При сем услужно прошу в Киеве, искусных матерей поискать, подрядить сделать в прилагающуюся меру войсковое на блакитном канаванце, в подобии имеющагося при Коше на желтой материи четвероугольного недавно поновленого знамя (которого Вы довольно знаете

изюлите) со изображением на нем гербов: с одной стороны — святых апостолов Петра и Павла, и между ими церкви: а с другой — большого орла, а на нем с мечем архистратига Михаила...»⁵².

У XVIII ст. у прапорництві Запорозької Січі велика корогва залишалась чорною із зображенням з одного боку — архистратига Михаїла, а з іншого — білого грецького хреста під золотавим сонцем, півмісяцем і зірками. Прапори куренів і паланок були переважно малинові. А під час морських походів використовувались стяги — білий із зображенням святого Миколи Чудотворця, і червоний — із зображенням козацького корабля.

Таким чином, прапорництво Війська Запорозького і Запорозької Січі пройшло складний шлях еволюції. Спочатку в основі символіки прапорів були геральдичні знаки польсько-литовської держави — Речі Посполитої. Пізніше на козацьких прапорах з'явилися російські, австрійські, турецькі державні символи. Лише після остаточного переходу українського козацтва під владу Росії у XVIII ст. виробилась в основному усталена символіка прапорів.

Бойовий Прапор сучасної Української армії

Історія українського військового прапорництва сягає своїм корінням у далеке минуле й тісно пов'язана з історією українського державотворення. В усі часи прапор, або хоругва (корогва), для воїнів мали непересічне значення і символізували славу та перемогу.

Найбільше відомостей про українські військові прапори належать до часу існування Запорозької Січі (XVII–XVIII ст.), а потім, уже на початку XX ст., — Української Народної Республіки й Української Держави. Згодом, у радянський період, національно-релігійні риси прапорництва були відмінні на політичні. Зазнало деформації саме поняття національної відповідності, що врешті призвело до заміни його на поняття, близькі до політичних чи ідеологічних.

На початку творення Української армії часів Визвольних змагань 1918–1921 років не було сприятливих умов для відзначення військових формувань військовими прапорами. Військові частини, що постали в Україні, переважно вживали жовто-блакитний прапор, що скоріше було ознакою їх національної або державної приналежності, аніж військовим атрибутом.

Зрідка лише деякі військові частини з числа українізованих частин Російської армії на жовто-блакитному прапорі робили напис «Україна» або ж до своїх російських прапорів додавали жовто-блакитні стрічки, як вояки Лубенського кінного полку.

Можливо, найстарший прапор Армії УНР — темно-червоного кольору, на якому олійними фарбами зображено запорожця і козацькі атрибути. Він заснований у одній українській частині, що була розташована у Москві, а згодом потрапив до України і використовувався 4 полком Січових стрільців, які додали до прапора білі стрічки з написом «4 полк С. С.», а потім Юнацькою Спільною школою. По тому, як армія УНР вийшла за терени України, прапор довгий час зберігався в Українському національному музеї-архіві у Празі. Після завершення Другої світової війни його доля невідома.

На розкішно розшитих прапорах Синьої дивізії були зображені св. Покрова (на прапорі Дорошенківського полку), герби України, хрести українського степового типу із козацькими атрибутами — сонцем, місяцем, зорями. Запорозька дивізія мала великий синій прапор із зображенням Золотого Тризуба, Чорношличний полк — штандарт на зразок козацьких полкових зі скошеним зверху зовнішнім краєм із зображенням черепа та перехрещених кісток і написом «Україна або смерть», 4 Кінний полк — прапор із зображенням св. архістратиґа Михаїла.

Вже останній Уряд УНР зробив спробу встановити єдиний зразок військового прапора для дивізій — малинового кольору полотнище з жовто-блакитним прапором, на якому розміщено золотий тризуб у верхньому куті біля древка, напис «У. Н. Р.» і назва дивізії — з одного боку і «За визволення України» — з іншого. Прапор прикрашали стрічки. Такі прапори отримали 3-тя Залізна дивізія з жовто-блакитними стрічками і 6-та Січова дивізія з малиновими стрічками. Українська Галицька армія використовувала прапор Українських січових стрільців — синє полотнище з образом св. архістратиґа Михаїла.

Українські військові прапори нині представлені в музеях Швеції (прапори Богдана Хмельницького та Івана Мазепи), Польщі, Росії, Канади та інших країн. В музейних збірках України їх найменше, лише чотири. Найвідоміші з них — прапор Війська Запорозького Низового і Бойовий Прапор 3-ї Залізної стрілецької дивізії Армії УНР, яким дивізія була нагороджена за бої проти більшовиків під Вапняркою в 1919 році. Перший експонується у Національному музеї історії України, другий довгий час був на пере-

кованні в українській церкві в Нью-Джерсі (США), а у 1992 році переданий полку Національної гвардії України в Києві, з 1996 року виставлений в експозиції Центрального музею Збройних Сил України⁵³.

На час створення сучасних Збройних Сил України і пов'язаних з цим робіт щодо розроблення Бойового Прапора для військових частин історія національного військового прапорництва була мало досліджена. Над вексилонствою це тяжіла радянська спадщина. Та все ж таки за основу було взято доцільний принцип поєднання історичної традиції — символів доби Київської Русі, прапорництва українського козацтва, визвольних змагань ХХ століття — і новітніх вимог. Для опрацювання проектів бойових прапорів військових частин у 1992 р. в новосформованому Міністерстві оборони України за рішенням міністра генерал-полковника Костянтина Миронюка було організовано спеціальну комісію, яка займалася питаннями розроблення нової військової форми одягу й військової символіки, зокрема прапорів.

До складу комісії входили генерал-полковник І. Біжан (заступник міністра оборони, голова комісії), генерал-полковник А. Лопата (перший заступник міністра оборони — начальник Головного (після перейменування — Генерального) штабу ЗС України, генерал-майор О. Коломійчук (заступник начальника Головного штабу, заступник голови комісії), підполковник В. Орявський (начальник відділу Головного штабу, секретар комісії), полковник Л. Шайденков (начальник відділу Речового управління Тилу Міністерства оборони України) і підполковник О. Семчук (начальник групи Головного штабу). До роботи в комісії залучали фахівців різних управлінь і служб Міністерства оборони, Головного штабу, Тилу та озброєння, науковців, художників і дизайнерів. З них активно працювали

Бойовий прапор 3-ї Залізної стрілецької дивізії Армії УНР. 1919 р. З фондів ЦМЗСУ

майори В. Якубенко, А. Куліш, капітан 3-го рангу І. Тенюх, художник О. Руденко, науковець К. Гломозда та інші.

Однак сама робота розгорталася повільно, їй бракувало цілеспрямованості й належної організації. На це звернув увагу міністр оборони. У наказі «Про хід роботи щодо розробки і впровадження військової символіки Збройних Сил України» від 30 серпня 1993 р. № 199 він, зокрема, зазначив, що «виготовлення бойових прапорів військових частин і прапорів видів Збройних Сил України носить неконкретний характер. На теперішній час ще не визначено потрібну кількість бойових прапорів, не спланована та не проводиться робота щодо заміни найменувань військових частин Збройних Сил України»⁵⁴.

З метою організованої і планової підготовки до виготовлення бойових прапорів, зміни найменувань об'єднань і з'єднань передбачалося здійснити низку заходів. Командирів усіх рівнів було зобов'язано до 10 вересня 1993 р. подати в Головний штаб ЗС України уточнений перелік військових частин, для яких планується виготовлення прапорів. Як було визначено, їх належало виготовити для всіх військових частин, почавши з батальйону, за винятком частин технічного й тилового забезпечення, охорони та обслуговування, військових будівельників. Першочергово прапори призначалися для дивізій, бригад і полків.

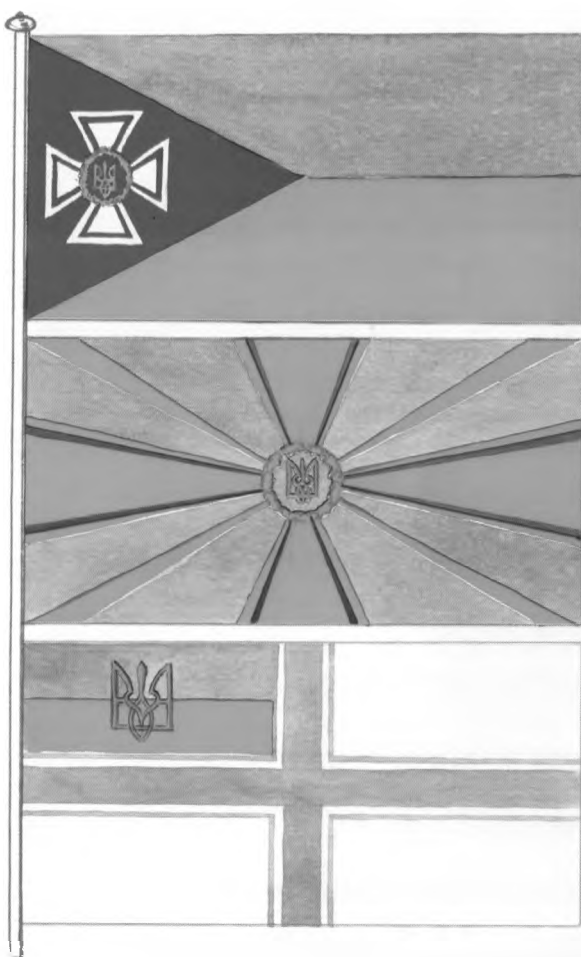
Головний штаб на підставі поданих з військ заявок мав обрахувати потребу Збройних Сил України в забезпеченні бойовими прапорами й передати ці дані до штабу Тилу, на який покладалося розроблення технології й порядку виготовлення прапорів і грамот до них. Водночас саме виготовлення прапорів передбачалося розпочати тільки після затвердження Верховною Радою України Положення про Бойовий Прапор і опису його.

Цим наказом міністра було встановлено також порядок використання прапорів військових частин, що залишились від Радянської армії — їх мали підготувати для здачі до 30 січня 1994 р. в меморіальний комплекс «Український музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», а при проведенні військових ритуалів виносити Державний прапор України. Певний час у військах додержували такого порядку.

З поживаленням роботи над військовими прапорами почали надходити пропозиції од військових частин, громадських організацій і окремих зацікавлених цією справою осіб. Їх збирав Центр з розробки форми одягу Тилу ЗС України. Після того як у грудні 1995 р. Центр було розформовано, деякі матеріали з пропозиціями та проектами надійшли до фондів Цент-

рального музею ЗС України і там зберігаються. Серед них вирізняються оригінальністю пропозиції, що їх подали Роман Дуб'як і Олег Романчук зі Львова. Вони пропонували прапор армії у вигляді Державного прапора з урізаним у нього біля древка трикутником малинового кольору. На трикутнику мав бути вільний козацький хрест білого кольору, у центрі якого

— Тризуб, облямований з обох боків дубовою і лавровою гілками. Прапор авіації — того самого розміру, що й прапор армії, але блакитного кольору. На його полотнищі — жовтого кольору хрест авіаційного типу з Тризубом у центрі, облямований з обох боків дубовою і лавровою гілками. Під кута до кута прапора навхрест розходяться світлі промені. Прапор флоту — історичний, затверджений у 1919 р.⁹⁰ Проектів Бойового Прапора військової частини ці автори не подали.

Прапори армії, авіації та флоту.

Автори Р.Дуб'як і О.Романчук

Центр з розробки форми одягу Тилу ЗС України пропонував Бойовий Прапор військової частини у вигляді Державного прапора з розміщенням на ньому символу Збройних Сил — щита синього кольору з Тризубом жовтого кольору на ньому. Цей символ облямований з одного боку дубовою, а з другого — калиновою гілкою. Під символом мала бути жовта стрічка з написом «За Україну, за її волю». Слова, на пропозицію майора А.Куліша, були взяті з відомої пісні Українських січових стрільців.

Бойовий Прапор військової частини (аверс і реверс), запропонований Центром з розробки форми одягу Тилу ЗС України

зліва дубовою, а справа — калиновою гілкою. Під символом ушита стрічка з написом «За Україну, за її волю».

По периметру прапора — виноградна лоза, що в кутах перебивається номером військової частини, взятим у коло. Якщо частина належала до Військово-Морських Сил, то в горішньому куті, ближче до древка, мав бути криж прапора ВМС. На зворотному боці прапора фігурувала така сама символіка, тільки на місці стрічки з девізом зазначалася назва військової частини. Аналогічно виглядав проєкт Бойового Прапора для пілотованих частин Сил повітряної оборони, а також авіації ВМС⁵⁷. Змінювався лише колір полотнища — з малинового на блакитний.

На зворотному боці прапора планувалося нашивати напис з найменуванням військової частини⁵⁶.

Проєкт Бойового Прапора військової частини (аверс і реверс), запропонований Центром з розробки форми одягу Тилу ЗС України.

Ескіз «Бойовий Прапор частин Сил наземної оборони, а також наземних частин Військово-Морських Сил України» виконав Олекса Руденко при сприянні заступника голови Українського геральдичного товариства кандидата історичних наук Костянтина Гломозди. Пропонувалося прямокутне полотнище малинового кольору, на якому в центрі розміщено символ Збройних Сил — щит синього кольору з Тризубом жовтого кольору, облямованим

Проект Бойового Прапора частин Сил наземної оборони, а також наземних частин ВМС України (аверс)

Проект Бойового Прапора частин Сил наземної оборони (реверс)

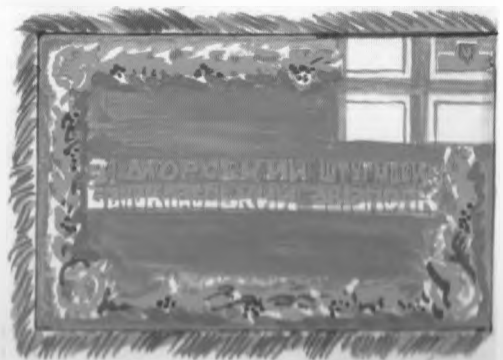
Проект Бойового Прапора наземних частин ВМС України (реверс)

Проект Бойового Прапора частин Сил оборони повітряного простору (СОПП), а також авіачастин ВМС України (аверс)

Проект Бойового Прапора частин Сил оборони повітряного простору (СОПП) (реверс)

Проект Бойового Прапора авіачастин ВМС України (реверс)

Автори О. Руденко і К. Гломазда

Щодо прапора ВМС, то майже всі, хто надсилав свої пропозиції, зійшлися на прапорі, вживаному в 1918 р. На прохання особового складу Військово-Морських Сил України, що його висловив на одному із засідань комісії капітан 3-го рангу І. Тенюх, цей історичний прапор було затверджено як прапор сучасних ВМС України.

Прапори видів Збройних Сил у проєкті О. Руденка й К. Гломозди були близькі до запропонованих ними бойових прапорів, але тільки з символом Збройних Сил, без напису. Проєкт цих авторів урешті був узятий за основу комісією Міністерства оборони України.

Для прапора Сухопутних військ і Бойового Прапора комісія обрала малиновий колір, що відповідає традиціям українського прапорництва

козацької доби. Розглянувши подані пропозиції, комісія ухвалила рішення, згідно з яким прапор Сухопутних військ, або за тодішньою термінологією — Військ наземної оборони, являє собою прямокутне полотнище з малинового, складеного вдвоє, шовкового фаю розміром 143 сантиметри завдовжки й 112 сантиметрів завширшки. На лицьовому й зворотному боці в центрі полотнища розміщено символ Збройних Сил України — щит прямокутної форми синього кольору, в центрі якого — Тризуб, малий Державний Герб України, в облямуванні дубової і калинової гілок золотистого кольору.

Прапор Військ повітряної оборони являв собою

Прапор Сухопутних військ

Прапор Військ повітряної оборони

прямокутне полотнище такого самого розміру з шовку блакитного кольору, складеного вдвоє, у центрі якого був розміщений символ Збройних Сил в облямуванні дубової та калинової гілок, охоплений двома крилами. Запропонований тоді прапор Військово-Морських Сил являв собою теж прямокутне полотнище такого самого розміру з шовку білого кольору, складеного вдвоє, на лицьовому і зворотному боці якого розміщено блакитний хрест з лінією оздоблення, що поділяє це полотнище на чотири рівні частини. У прилеглий до древка верхній частині полотнища з обох боків розміщено Державний прапор України, у центрі якого — малий Державний Герб України. Підготовлені комісією матеріали було погоджено з Президентом України Леонідом Кравчуком.

У жовтні 1993 р. колегія Міністерства оборони України затвердила проекти Бойового Прапора військової частини й прапорів видів Збройних Сил — Сухопутних військ, Військово-Морських Сил і Військ повітряної оборони, запропоновані комісією міністерства. Тут слід зауважити, що після скасування в 1997р. Військ повітряної оборони і запровадження замість них Військово-Повітряних Сил і Сил протиповітряної оборони прапор цього виду Збройних Сил перейшов до розряду історичних.

Розроблене Міністерством оборони Положення про Бойовий Прапор військової частини Збройних Сил України визначало, що Бойовий Прапор є символом честі, доблесті та слави. Він закликає кожного військовика віддано служити народові України, мужньо, уміло й непохитно боронити Українську державу, не шкодуючи своєї крові й самого життя. Вручення Бойового Прапора провадиться після сформування частини посадовими особами Міністерства оборони України від імені Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил. Вручення відбувається в урочистій обстановці з шиккуванням усього особового складу частини. При цьому частині вручається Грамота Президента України. Після вручення прапор уже завжди зберігається у військовій частині. Під час бою особовий склад зобов'язаний ніколи віддано й мужньо захищати його і не допускати захоплення супротивником. У разі втрати прапора, згідно із законодавством України, передбачалася відповідальність командира військової частини та осіб, безпосередньо винних у цьому. Стосовно змісту Положення можна зауважити, що розробники випустили з уваги таке питання, як ознака належності військової частини до держави, яку має символізувати прапор, але це, очевидно, розумілося само собою.

Положення про прапори видів Збройних Сил встановлювало, що прапор Військово-Морських Сил одночасно є і Бойовим Прапором корабля. Прапори видів Збройних Сил визначають належність частини до виду Збройних Сил, «їх оборонну спрямованість та найкращі традиції виду». Прапор виду вручається посадовими особами Міністерства оборони України об'єднанням і вищим за рангом частинам, а також ротам Почесної варті.

Прапор виду Збройних Сил виносять, а на кораблях підіймають під час урочистостей у дні державних і військових свят за участю військ, зустрічі іноземних делегацій, а також під час проведення польотів. У ході свят і військових ритуалів прапор виду може використовуватися разом з Бойовим Прапором або ж окремо, якщо використання Бойового Прапора недоцільне. Встановлювалося також, що охорона прапора виду Збройних Сил, як і Бойового Прапора, є почесним обов'язком особового складу частини⁵⁸.

Все ж таки й після затвердження єдиного зразка прапорів широке впровадження їх не відбувалося. Натомість почали з'являтися нові пропозиції. Зокрема у виданні Українського геральдичного товариства «Знак» свою розробку опублікував Олексій Кохан⁵⁹. Автор пропонував прапор Збройних Сил України у вигляді квадратного малинового полотнища з вільним білим козацьким хрестом у центрі і накладеним на

нього золотим Тризубом у круглому синьому полі, облямованому золотим лавровим вінком. Прапор ВПС будувався за таким самим зразком і різнився лише кольором — полотнище синє, а хрест жовтий. Військово-морський прапор відповідав схваленому комісією Міністерства оборони варіанту.

Бойовий Прапор військової частини в проекті О. Кохана повторював основні риси прапора виду військ, але з деякими доповненнями. Це було квадратне полотнище з вигигнутою по периметру золотою орнаментованою рамкою. У центрі полотнища (для наземних

Бойовий прапор військової частини.

Автор О. Кохан.

Варіант доопрацьований ЦМЗСУ

військ — малинового кольору, для авіації — синього, для екіпажів військово-морських кораблів — білого з темно-синім хрестом) розміщувалася символіка виду військ. У верхній частині — напис «За Україну», а в нижній — «За її долю». На звороті пропонувалося гаптувати напис з назвою військової частини. Краї полотнища мали бути обшиті жовтими торочками. Пізніше, на пропозицію Центрального музею ЗС України до хрестів додали мечі, і такі прапори пропонувалося вручати частинам бойового складу, а без мечів — частинам забезпечення.

У 1998 р. подав свої пропозиції Центральный музей Збройних Сил України, згідно з якими передбачалося запровадити у військах прапори й значки, що представляли б командирів підрозділів, починаючи від командира взводу й закінчуючи Верховним Головнокомандувачем ЗС України. Для командира взводу й роти це мав бути значок, для батальйону, бригади й полку — стяг, від дивізії і вище — штандарт. Проте комісія міністерства не розглянула цих пропозицій, бо рішення вже було ухвалено.

Також висловлювалася пропозиція ввести наверх для прапорів і штандартів: Тризуба, обвитого з боків дубовими та лавровими гілками й закріпленого на основі (для бойових прапорів), і наконечника списа, обвитого дубовими та лавровими гілками (для представницьких прапорів і штандартів). Однак і далі використовується наверх, близьке формою до наверх радянських часів, лише з Тризубом у центрі.

Привертає увагу діяльність Ореста Кареліна зі Львова, який розробив, виготовив і передав до військових частин та установ велику кількість різних прапорів військових частин і посадових осіб ВПС, ВМС, Морської піхоти, Національної гвардії, Внутрішніх військ, військово-навчальних закладів. Він виготовив також штандарти для Міністра оборони, командувачів Військово-Повітряних Сил і Національної гвардії. Це цілком самостійні роботи, що відображають традиції українського прапорництва, часто в поєднанні з релігійною символікою та символами королівської влади.

Цікавим у справі творення прапорництва є комплекс військово-геральдичних знаків, емблем і прапорів, створений О. Руденком (художній керівник), Д. Адаменком та В. Назарчуком, з урахуванням принципів історичних державно-національних традицій військової символіки України⁶⁰.

Автори комплексу запропонували загальний символ Збройних Сил України, а також загальні символи Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, прикордонних військ, внутрішніх військ ВМС, військових підрозділів Міністерства з надзвичайних ситуацій тощо

За їх задумом загальні символи Збройних Сил України та інших силових структур є верхівкою ієрархічної структури військово-геральдичних знаків, емблем і прапорів.

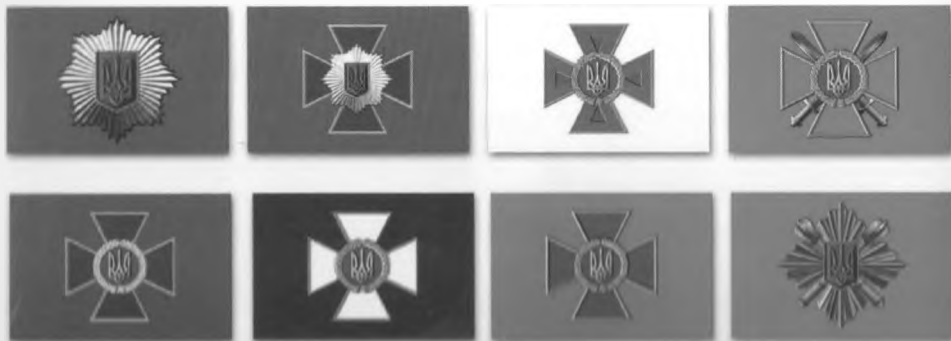
Черговою категорією в запропонованій системі є військово-геральдичні знаки видів ЗСУ, Міністерства оборони, Генерального штабу, керівних органів МВС, СБУ, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Міністерства з надзвичайних ситуацій, Сил внутрішньої безпеки України МВС України та інших військових формувань.

Наступною категорією системи є комплекс військово-геральдичних знаків (емблем) родів військ і служб ЗСУ, частин і підрозділів МВС та інших силових структур. Ще одна складова системи — арматурі (петличні знаки) ЗСУ та інших збройних формувань.

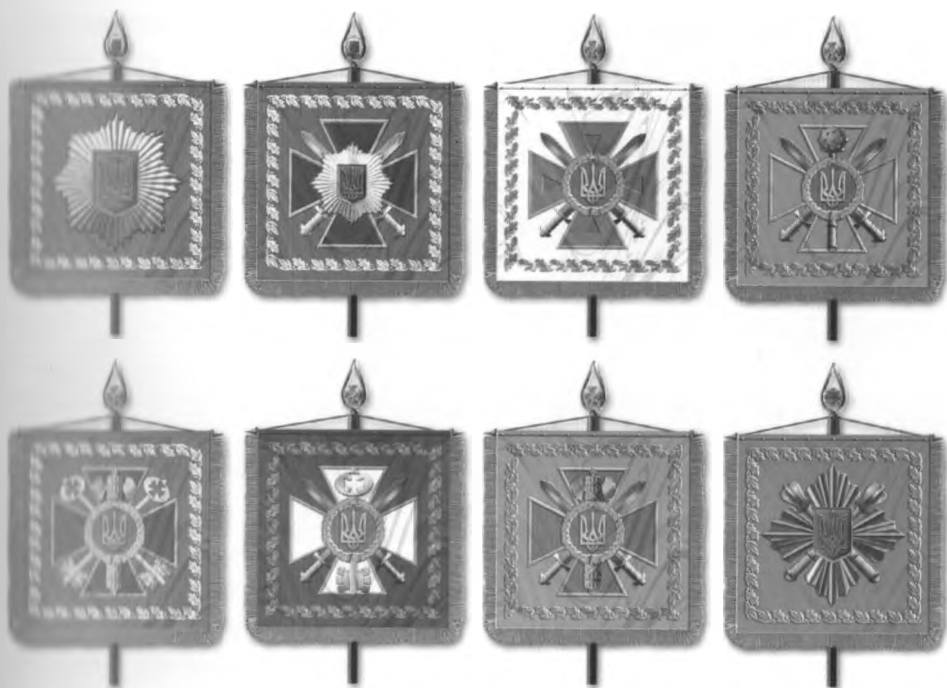
Окрему ієрархію створено для прапорів ЗСУ та інших формувань. Цей комплекс становлять: персональні прапори (штандарти) вищих керівників Міністерства оборони України, Генерального штабу, Генеральної військової інспекції при Президентові України, вищих керівників інших силових міністерств та відомств; прапори видів ЗСУ і усіх інших силових структур; бойові прапори окремих частин і підрозділів ЗСУ, військово-морські прапори ВМС України та прикордонних військ.

За версією розробників, загальний символ Збройних Сил України є офіційним розпізнавальним знаком усіх військових формувань, бойової техніки й озброєння, а також усього майна, що є в розпорядженні Міністерства оборони України. Пропонувалося затвердити як загальний символ Збройних Сил України — малиновий козацький рівнораменний хрест

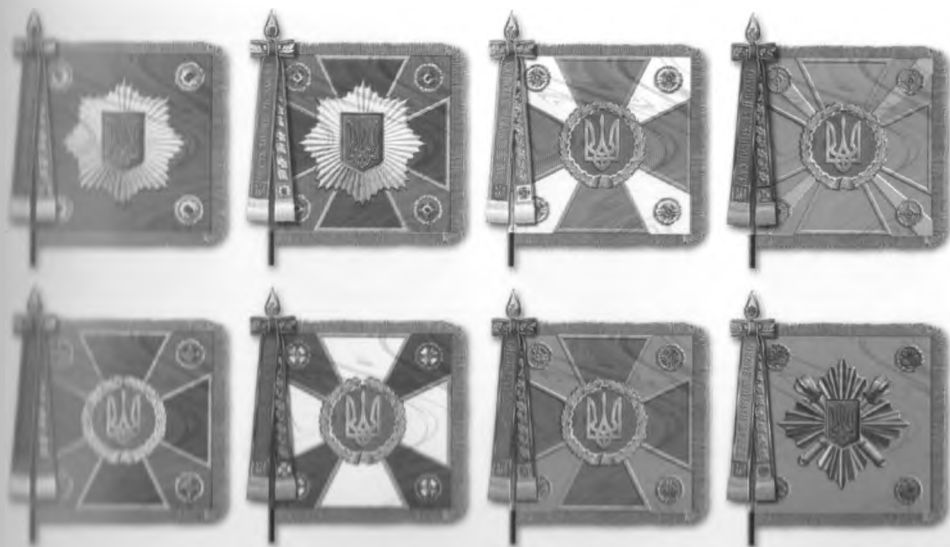
Система прапорів Збройних Сил України та інших військових формувань

Відомчі прапори

Персональні прапори (шандарти) керівників силових структур України

Бойові прапори частин

**Система військово-геральдичних знаків Збройних Сил України
та інших військових формувань**

Загальний символ

із золотими пружками, центром якого є синій медальйон із зображенням Золотого Тризуба в облямуванні дубового вінка.

Військово-геральдичний знак (емблема) Міністерства оборони України являє собою загальний символ ЗСУ, вміщений у малинове поле круглого щита із золотим окуттям. По центральній осі загального символу вміщено зображення золотої булави, а на діагоналях — золоті мечі вістрями вгору.

Військово-геральдичний знак (емблема) керівних органів

Військово-геральдичний знак (емблема) Генерального штабу ЗСУ України являє собою загальний символ ЗСУ, вміщений у центр чорного щита круглого щита із золотим окуттям. На діагоналях до загального символу ЗСУ додано золоті пірначі, а по центральній осі — золотий меч ватрим угору.

Військово-геральдичний знак (емблема) Генеральної військової інспекції при Президентіві України побудована за принципами геральдичної композиції. Гербову фігуру, вміщену в центр синього щита із золотим окуттям, утворюють золоті атрибути Сухопутних військ (СВ) — мечі, Військово-Морських Сил (ВМС) — якорі, Військово-Повітряних Сил (ВПС) і Військ протиповітряної оборони (ППО) — золоті крила. У середині гербової фігури — зображення загальної емблеми ЗСУ.

Військово-геральдичні знаки (емблеми) видів ЗСУ — типологічно всі вони вміщено в круглий щит із золотою облямівкою. Поле щита для видів СВ — малинове, для ВПС — блакитне (ясно-синє), для ВМС — чорне, для ППО — лазурове (синє). Центрами емблем є видові модифікації загального символу ЗСУ (геральдичні емблеми). В емблемі Сухопутних військ на діагоналях — золоті мечі; ВПС — золоті мечі на діагоналях і золоті крила на горизонтальній осі; ВМС — золоті якорі на діагоналях; ППО — золотий арбалет (куша) з натягнутою тятивою на вертикальній осі й золоті гарматні жерла на діагоналях.

Військово-геральдичний знак (емблема) родів військ і служб

**Система військово-геральдичних знаків Збройних Сил України
та інших військових формувань**

Загальний символ

із золотими пружками, центром якого є синій медальйон із зображенням Золотого Тризуба в облямуванні дубового вінка.

Військово-геральдичний знак (емблема) Міністерства оборони України являє собою загальний символ ЗСУ, вміщений у малинове поле круглого щита із золотим окуттям. По центральній осі загального символу вміщено зображення золоті булави, а на діагоналях — золоті мечі вістрями вгору.

Військово-геральдичний знак (емблема) керівних органів

Військово-геральдичний знак (емблема) Генерального штабу ЗСУ України являє собою загальний символ ЗСУ, вміщений у центр чорного поля круглого щита із золотим окуттям. На діагоналях до загального символу ЗСУ додано золоті пірначі, а по центральній осі — золотий меч зістрям угору.

Військово-геральдичний знак (емблема) Генеральної військової інспекції при Президентіві України побудована за принципами геральдичної композиції. Гербову фігуру, вміщену в центр синього щита із золотим окуттям, утворюють золоті атрибути Сухопутних військ (СВ) — мечі, Військово-Морських Сил (ВМС) — якорі, Військово-Повітряних Сил (ВПС) і Військ протиповітряної оборони (ППО) — золоті крила. У середині гербової фігури — зображення загальної емблеми ЗСУ.

Військово-геральдичні знаки (емблеми) видів ЗСУ — типологічно всі елементи вміщено в круглий щит із золотою облямівкою. Поле щита для елемента СВ — малинове, для ВПС — блакитне (ясно-синє), для ВМС — чорне (ламантове), для ППО — лазурове (синє). Центрами емблем є видові модифікації загального символу ЗСУ (геральдичні емблеми). В емблемі сухопутних військ на діагоналях — золоті мечі; ВПС — золоті мечі на діагоналях; золоті крила на горизонтальній осі; ВМС — золоті якорі на діагоналях; ППО — золотий арбалет (куша) з натягнутою тятивою на вертикальній осі й золоті гарматні жерла на діагоналях.

Військово-геральдичний знак (емблема) родів військ і служб

Військово-геральдичні знаки (емблеми) родів військ і служб ЗСУ — типологічно емблеми родів військ і служб побудовані за принципами геральдичної композиції. Вони являють собою фігурний щиток — пельту із золотим окуттям, увінчану наверхам у вигляді загального символу ЗСУ. Поле фігурного щита родів і служб сухопутних військ — малинове, ВПС — блакитне (ясно-синє), ППО — лазурове (синє), спеціальних військ і служб — діамантове (чорне), тилових служб — смарагдове (зелене). Центр щита містить золоту арматуру (петличний знак) відповідного роду військ або служб ЗСУ.

Запропонований О. Руденком (художній керівник), Д. Адаменком та В. Назарчуком комплекс військово-геральдичних знаків, емблем і прапорів в основному був запроваджений у життя відповідними Указами Президента України, окрім символіки, що належить до Збройних Сил України, і став основою військової символіки держави⁶¹.

Певний час лишався законодавчо не визначеним порядок затвердження ескізів і описів Бойового Прапора та прапорів видів Збройних Сил вищими органами влади. Щоб змінити цю ситуацію, Міністерство оборони ініціювало у Верховній Раді розгляд доповнень до Закону України «Про Збройні Сили України». Згідно з цими доповненнями, прийнятими 21 жовтня 1993 р. право затвердження проектів Бойового Прапора військової частини й прапорів видів Збройних Сил було надано Верховній Раді України.

Уже 5 січня 1994 р. проект постанови Верховної Ради України «Про затвердження положень про Бойовий Прапор військової частини, прапори видів військ та символу Збройних Сил України» був погоджений з Президентом України, Кабінетом Міністрів України та іншими центральними органами виконавчої влади й переданий на розгляд Верховної Ради України. До кола осіб і установ, які погоджували розроблені Міністерством оборони України проекти прапорів, належали: В. Онопенко (міністр юстиції), П. Толочко (віце-президент НАНУ), В. Смолій (директор Інституту історії НАНУ), В. Ворона (директор Інституту соціології НАНУ), І. Курас (директор Інституту національних відносин НАНУ), Ю. Шемшученко (директор Інституту держави і права НАНУ), П. Кононенко (директор інституту українознавства Київського університету імені Т. Г. Шевченка), А. Бровкін (заступник директора Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського), В. Бузало (заступник голови Українського геральдичного товариства, старший консультант відділу нагород Адміністрації Президента України).

Подаючи до Верховної Ради України проект постанови, Прем'єр-міністр України Віталій Масол пояснював потребу прийняти зазначені

положення тим, що зразки Бойового Прапора військової частини, прапорів видів військ і символу Збройних Сил України ще не затверджено й рішення на виготовлення їх не прийнято. Під час проведення військових ритуалів у військах використовують Державний прапор України, а для зустрічі державних і військових делегацій інших держав виносять прапори видів Збройних Сил України, які нормативними актами не затверджено. Прем'єр-міністр України підкреслював, що «затвердження положень дасть змогу Міністерству оборони розпочати роботу з виготовлення прапорів і символу, а також установити порядок їх використання»⁶².

Черга розгляду цього проекту постанови у Верховній Раді України надійшла 3 жовтня 1994 р. На засіданні Президії Верховної Ради, коли обговорювалося включення питання про затвердження проектів Бойового Прапора військової частини й прапорів видів Збройних Сил України до порядку денного сесії, аргументовану доповідь виголосив перший заступник Міністра оборони України генерал-полковник Іван Біжан. Проте члени Президії ухвалили повернути поданий документ на доопрацювання до комісії Верховної Ради з питань оборони і державної безпеки, яка мала ініціювати розгляд цього питання пізніше — після затвердження Державного герба України.

Збройні Сили були готові до реалізації рішення Верховної Ради, якби вона його прийняла. Ще в серпні 1994 р. Управління служби військ і режиму Генерального штабу підготувало проект наказу Міністра оборони України «Про введення в дію Інструкції про порядок вручення бойових прапорів військовим частинам Збройних Сил України»⁶³.

У 1999 р. Верховна Рада України ухвалила закон, яким упроваджувався Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. Окремий розділ Статуту визначає порядок вручення бойових прапорів військовим частинам, їх утримання і зберігання. У ньому в основному повторювалися положення вказаної інструкції, яка відтепер скасовувалася⁶⁴.

Незважаючи на бюрократичні перепони, бойові прапори й прапори видів Збройних Сил фактично вже використовувалися під час військових парадів у День незалежності України й День Перемоги, при проведенні ритуалу зустрічі іноземних делегацій ротою Почесної варти Міністерства оборони України, а прапор Військово-Морських Сил був піднятий на всіх кораблях флоту.

Вручення нових прапорів розпочалося разом з утворенням нових військово-морських частин і установ. Перший український Бойовий Прапор військової частини був вручений 1 червня 1994 року 1-й аеромобільній дивізії.

Другий — 1 вересня того ж року Академії Збройних Сил України (нині — Національна академія оборони України). Усього в 1994 р. вручено 10 бойових прапорів: Київському військовому інституту управління та зв'язку, Київському інституту Сухопутних військ, Київському інституту Військово-Повітряних Сил, Київському військовому лицю, 169-му окружному навчальному центру підготовки молодших спеціалістів, 95-му навчальному центру, Севастопольському військово-морському інституту, Харківському військовому університетові. У 1995 р. вручено два прапори — 4-й окремій бригаді морської піхоти й Прикарпатському військовому округу. На той час були готові для вручення прапори Одеського вій-

*Прапор Військово-Повітряних Сил.
Розроблений з ініціативи В. Антонця*

*Прапор Сил протиповітряної оборони.
Розроблений з ініціативи О. Стогонка*

ського інституту Сухопутних військ, 240-го й 60-го окремих спеціальних батальйонів, 1014-ї бригади Сил протиповітряної оборони, 181-ї учбової артилерійської бригади й Сумського військового інституту артилерії⁶⁵.

Але процес вручення припинився. Це призвело до того, що подекуди у військах почали виявляти власну ініціативу. Так, командир 97-ї бригади, не погодивши своїх дій з командуванням, виготовив коштом місцевих органів влади міста Славути на Київській фабриці художніх виробів Бойовий Прапор нового зразка. Він відповідав установленим розмірам і колірній гамі, однак мав доповнення у вигляді емблеми бригади. Водночас у деяких війсь-

квін частиних під час проведення військових ритуалів стали використовувати прапори радянського зразка поряд з Державним прапором, що викликало обурення й нарікання громадськості. Врешті вручення бойових прапорів було відновлено.

1997 року у зв'язку із згаданим уже поділом Військ повітряної оборони на два види постала нагальна потреба в розробленні прапорів для них. Командувач Військово-Повітряних Сил генерал-полковник В. Антонєць запропонував прапор у вигляді синього прямокутного полотнища, розбитого 12 променями жовтого кольору. У центрі прапора вміщено зображення птаха українських степів сокола, який у своїх пазурах тримає прапорець. Над соколом — Тризуб. Командувач Сил протиповітряної оборони генерал-полковник О. Стеценко взяв за основу прапор Сил оборони повітряного простору й доповнив його силуетами літаків і ракет, розміщеними за дубовою і калиною гілками. Проте колір полотнища з блакитного згодом змінено на синій, внаслідок чого фактично заіснували два різновиди прапора.

У 1995 р. утворено спільний українсько-польський батальйон миротворчих сил ООН. Бойовий Прапор для нього, який розробило Західне оперативне командування спільно з польською стороною, дуже відмінний від прапорів Збройних Сил України. Це квадратне полотнище з жовтими

Бойовий Прапор спільного українсько-польського батальйону миротворчих сил ООН

й блакитними променями у вигляді хреста, що розходяться до його кутів. У центрі — малий Державний Герб України, облямований дубовою й лавровою гілками. На самих променях розміщено символіку Західного оперативного командування, герб гетьмана П.К. Сагайдачного, герби Львова і Яворова. На зворотному боці прапора розміщено символіку Краківського військового округу, герб Я.К. Ходкевича, герби Перемишля і Кракова.

Станом на 28 жовтня 1999 р. було вручено 42 бойові прапори. Чотири прапори видів Збройних Сил нині використовує Почесна варта для проведення ритуалів. Один прапор виду Збройних Сил став історичним і експонується тепер у Центральному музеї ЗС України. Прапори набули сталих ознак, добре сприйняті у військах. Однак більша частина військових колективів Збройних Сил України все ще чекає своєї черги на вручення їм бойових прапорів нового зразка. Такий стан значною мірою зумовлений тим, що невиправдано затягнулося виконання необхідних юридичних процедур для легітимізації Верховною Радою прапорів українського війська.

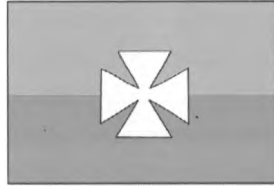
А втім процес розвитку українського прапорництва тривав. Одним зі свідчень цього є затвердження Міністром оборони України генералом армії України Олександром Кузьмуком посадових прапорів і прапорів різноманітних служб Військово-Морських Сил України. Серед них — 10 прапорів, гюйс, вимпел військового корабля та брейд-вимпел командира дивізіону. Вони доповнюють систему військово-морських символів. До цієї системи належать загальновизнаний Військово-Морський Прапор України, гюйс, а також прапори Міністра оборони, начальника Генерального штабу ЗС України, командувача й начальника штабу ВМС України, командира морського району (ескадри) і з'єднання, допоміжних, пошуково-рятувальних та гідрографічних суден. Уперше створено цілісну систему прапорів ВМС як окремого виду Збройних Сил.

Виявом усвідомлення вищим військовим керівництвом потреби впорядкування й дальшого розвитку української військової символіки та емблематики стало створення у квітні 2001 р. Воєнно-геральдичної служби Генерального штабу Збройних Сил України. Спектр завдань, поставлених перед новоствореною структурою, — досить широкий. Поряд з розробленням нових символів і емблем, прапорів, нагрудних знаків, відомчих нагород, емблемних елементів військової форми одягу, патентуванням і ліцензуванням їхнього виробництва служба має виконувати

Прапори Військово-Морських Сил України

Військово-Морський
Прапор України

Гойц

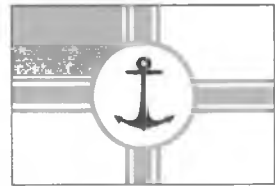
Прапор Міністра
оборони України

Прапор начальника
Генерального штабу
Військово-Морських Сил України

Прапор командувача
Військово-Морських
Сил України

Прапор начальника
штабу Військово-
Морських Сил України

Прапор командира морського
району (ескадри)

Прапор командира
з'єднання

Прапор допоміжних
суден

Прапор пошуково-
рятувальних суден

Прапор гідрографічних
суден

Вимпел військового
корабля

Брїд-вимпел
командира дивізіону

*Емблема-символ
Збройних Сил
України*

Прапор Збройних Сил України

Прапор Міністерства оборони України

фахову експертизу наявних уже зразків. На неї також покладено завдання створення і ведення реєстру військової символіки Збройних Сил України.

Найважливішим здобутком служби, безперечно, стало створення нової системи військової символіки. Значну допомогу в цій роботі подало Українське геральдичне товариство (голова А. Гречило та куратор секції військової емблематики полковник М. Слободянюк)⁶⁶. Було опрацьовано проект Указу Президента України «Про символіку Збройних Сил України», що передбачав встановлення емблем і прапорів Збройних Сил та їх видів, прапора Міністерства оборони, штандартів вищих посадових осіб, Бойового Прапора з'єднання (військової частини), а також регламентував порядок їх використання. Проект Указу у липні 2001 р. було направлено до Комісії державних нагород та геральдики при Президентові України але через розбіжності у поглядах на символіку між військовим керівництвом та окремими членами цієї комісії згаданий вище проект Указу так і не був поданий на підпис главі держави.

Звичайно, передусім належало розробити загальну емблему-символ Збройних Сил України. Символ Збройних Сил України, затверджений у 1992 р. комісією Міністерства оборони з розробки військової символіки, а це — Золотий Тризуб на синьому щиті з заокругленою основою і

золотою облямівкою, був радше варіантом малого Державного Герба України. Тим часом фактична відсутність загального символу негативно позначалася на розвитку української військової символіки, позбавляючи її своєрідного «стрижня». На погляд служби, емблема-символ Збройних Сил України має відображати славні традиції національного війська. В основу запропонованого символу покладено хрест малинового кольору з рівними кінцями, що розширюються. Цей хрест називають «козацьким», «стоповим», «запорозьким». Справді, хрести саме такої форми часто трапляються на козацьких прапорах XVII–XVIII ст., родових гербах старшини, давніх печатках. А малиновий колір тісно пов'язаний у народній пам'яті зі славетним запорозьким лицарством.

У центрі хреста розміщено круглий медальйон синього кольору із зображенням геральдичного знака малого Державного Герба України — Тризуба золотого кольору. Таке поєднання означає вірність сучасної Української армії найкращим традиціям оборонців волі нашої Батьківщини

*Емблема-символ
Міністерства оборони
України*

*Емблема-символ
Генерального штабу
Збройних Сил України*

*Емблема-символ
Сухопутних військ*

*Емблема-символ
Військово-Повітряних Сил*

*Емблема-символ Військ
протиповітряної оборони*

*Емблема-символ
Військово-Морських Сил*

(малиновий хрест) і готовість у будь-який момент стати на захист незалежності й територіальної цілісності держави (Золотий Тризуб). На думку фахівців служби, емблема Збройних Сил України мала встановлюватися в кабінеті Міністра оборони України, у залі засідань колегії Міністерства оборони, а також використовуватися на прапорі Збройних Сил України, бойових прапорах військових частин, на заохочувальних відзнаках Міністерства оборони України, на бланках службової документації, печатках, на озброєнні, військовій техніці та іншому майні Збройних Сил України. Цей символ також покладено в основу емблем-символів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та видів Збройних Сил.

На емблемі Міністерства оборони символ Збройних Сил поєднано із зображеннями золотих схрещених булав і меча вістрям угору. В українській військовій символіці булава здавна уособлює найвищу військову владу. У XVII–XVIII ст. вона була знаком влади гетьманів Війська Запорозького, тепер — це один з офіційних символів глави держави. Під час війни за державність 1917–1921 рр. зображення булави (схрещених булав) розміщувалося на рангових відзнаках генералів Української армії (1918 р.) та Української галицької армії (1919–1920 рр.), нарукавних знаках штабів корпусів УГА.

До того ж булави використовують як елемент нагрудних знаків Міністерства оборони та Генерального штабу, нарукавних знаків-емблем управлінь ряду з'єднань і об'єднань (6 і 13-й армійські корпуси, 24-та Залізна й 51-ша механізовані дивізії тощо). Поєднання схрещених булав і меча безумовно вказує на важливу роль Міністерства оборони як основного органу військово-політичного й адміністративного управління (булави), що забезпечує функціонування Збройних Сил, їхню бойову й мобілізаційну готовість, боєздатність (меч).

На емблемах видів Збройних Сил із загальним символом поєднуються елементи, що вказують на їхні цілі, завдання, сферу бойового застосування: схрещені мечі (Сухопутні війська), стилізовані соколині крила й меч вістрям угору (Військово-Повітряні Сили), схрещені якорі (Військово-Морські Сили). На емблемі Військ протиповітряної оборони спершу планувалося розмістити зображення стилізованого натягнутого лука з трьома стрілами, що мали уособлювати три основні складові частини цих військ. Але потім на емблемі Військ ППО було вміщено зображення золотих стилізованих соколиних крил, ракети й блискавки.

Складні й відповідальні завдання планування оборони держави та оперативного управління Збройними Силами відображає емблема Генерального штабу. Це зображення схрещених мечів, крил і якоря, що символізує єдність управління всіма видами Збройних Сил.

Важливою складовою військової символіки є прапори видів Збройних Сил. Прапори Сухопутних військ, Військово-Повітряних Сил, Військ протиповітряної оборони мають у центрі зображення відповідних емблем-символів. Для прапора Сухопутних військ вибрано малиновий колір, Військово-Повітряних Сил — блакитний, Військ ППО — синій. Для ВМС залишено традиційний військово-морський прапор, який затвердив ще 16 липня 1918 р. гетьман П. Скоропадський.

Передбачалося також встановлення системи штандартів найвищих посадових осіб Збройних Сил України. Штандарти мають квадратну форму й прикрашені золотими торочками. До древок планувалося кріпити металеві скоби з вигравіюваними військовими званнями, приз-

Прапор Сухопутних військ

Прапор Військово-Повітряних Сил

Прапор Військ протиповітряної оборони

Військово-Морський Прапор

Штандарт Міністра
оборони України

Штандарт начальника
Генерального штабу
Збройних Сил України

Штандарт командувача
Сухопутних військ

Штандарт командувача
Військово-Повітряних Сил

Штандарт командувача
Військ протиповітряної
оборони

Штандарт командувача
Військово-Морських Сил

вищами та ініціалами, датами перебування тієї чи іншої особи на відповідній посаді. Штандарти Міністра оборони й начальника Генерального штабу мають малиновий колір і відповідні емблеми в центрі. Полотнище штандарта Міністра оборони прикрашене також золотою рамкою, з орнаментами у вигляді стилізованих гілок калини й козацькими хрестами по кутах. Колір штандарта командувача виду Збройних Сил відповідає кольору прапора цього виду, а в центрі його міститься відповідна емблема. На штандарті командувача Військово-Морських Сил колір якорів замінено із золотого на чорний — для кращого візуального сприйняття.

5 грудня 2001 року під час проведення урочистих зборів військово-службовців з нагоди 10-річчя Збройних Сил України Президент України Леонід Кучма вручив штандарти Міністрові оборони України генералу армії України Володимиру Шкідченку та начальникові Генерального штабу Збройних Сил України генерал-полковнику Петру Шуляку. Обидва штандарти мають квадратну форму й прикрашені золотими торочками. До древка кріпляться металеві скоби з вигравіюваними військовими званнями, прізвищами та ініціалами, датами перебування тієї чи іншої особи на відповідній посаді⁶⁷.

Працюючи над проектом Бойового Прапора з'єднання (військової частини), співробітники Воєнно-геральдичної служби ґрунтовно вивчали історію і традиції українського військового прапорництва, а також досвід російської, польської, австрійської, французької армій. Бойовий Прапор з'єднання (військової частини) передбачено єдиного зразка для всіх видів Збройних Сил України. Таке рішення фахівці служби пов'язували з незавершеністю процесу реформування Збройних Сил, під час якого деякі частини могли бути передані з одного виду до іншого.

У проекті Воєнно-геральдичної служби Бойовий Прапор являє собою квадратне малинове полотнище, прикрашене золотими торочками. На лицьовому боці полотнища по периметру вигаптувано золотом рамку із золотими написами «За Україну» (у верхній частині) і «За її волю» (у нижній) і орнамент у вигляді стилізованих гілок калини й козацьких хрестів по кутах. Орнаментована рамка з написами — данина традиціям українського військового прапорництва, а калина — давній фольклорний символ України. Символом українського війська вона стає на початку ХХ ст. завдяки славотним Українським січовим стрільцям (агадаймо хоча б найвідомішу стрільцьку пісню «Ой, у лузі червона калина почи-

лилася...», прапор Легіону УСС). Центр полотнища займає зображення емблеми-символу Збройних Сил. Між раменами хреста розміщено золоті промені й вінки з калинового листя. У центрі цих вінків має бути емблема-символ того виду Збройних Сил України, до якого належить з'єднання (військова частина).

Зворотний бік прапора також прикрашений орнаментованою рамкою, але без написів, по кутах вигаптувано золотом емблему відповідного роду військ. У центрі полотнища міститься повна назва з'єднання (військової частини), вигаптувана золотом. Передбачається також розміщення на деревку металевої скоби з вигравіюваною датою вручення прапора, китиць, а також стрічок бойових нагород, якими відзначено з'єднання (частину). Верхівка деревка має традиційну краплеподібну форму. У центрі її — зображення емблеми Збройних Сил.

До часу офіційного утвердження розробленої Військово-геральдичною службою символіки Міністром оборони України Анатолієм Гриценко було прийняте рішення про запровадження у практику військової діяльності Збройних Сил України вручення перехідних вимпелів Міністра оборони кращій військовій частині у Сухопутних військах, Повітряних та Військово-Морських Силах за результатами бойової підготовки за рік.

Вручення перших перехідних вимпелів Міністра оборони України командирі 24-ї окремої механізованої бригади підполковнику Л.Харахалію, командирі 299-ї штурмової авіаційної бригади полковнику А.Алімпієву та командирі середнього десантного корабля «Кіровоград» капітану 3 рангу В.Свірсі відбулося у Національній академії оборони України у березні 2006 року⁶⁸.

Практика вручення таких вимпелів у Радянській армії була започаткована у 1972 році. Слід зазначити, що вимпели вручались за мужність і військову доблесть, виявлені під час навчань та виконання бойових завдань.

На відміну від свого радянського попередника вимпел Міністра оборони України є перехідним, тому після закінчення навчального року його передають до штабу виду Збройних Сил України.

Проект перехідного вимпела Міністра оборони України був опрацьований фахівцями відділу військової символіки та геральдики Генерального штабу Збройних Сил України на чолі з Олександром Муравйовим. За прообраз вимпела було узятю прямокутне полотнище з фігурним вирізом знизу. Було вирішено, що вимпел має бути одного кольору з прапором.

Цим підкреслювався особливий характер нагороди, яку воїни повинні цінувати, як одну з найдорожчих реліквій.

Остаточного визнання і завершеності система військових символів держави набула з підписанням у червні 2006 року Президентом України Віктором Ющенком Указу «Про символіку, яка використовується у Збройних Силах України», яким було засновано емблеми і прапори Збройних Сил України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Сухопутних військ Збройних Сил України, Повітряних Сил Збройних Сил України, емблему Військово-Морських Сил Збройних Сил України і Військово-Морський Прапор Збройних Сил України, штандарти Міністра оборони України, начальника Генерального штабу Збройних Сил України, командувача Сухопутних військ Збройних Сил України, командувача Повітряних Сил Збройних Сил України, командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України. Цим же Указом затверджено їх опис і малюнки. Фактично це було прашаним утвердженням раніше опрацьованої військової символіки, яка до того використовувалася у Збройних Силах України вже декілька років⁶⁹. Однак відбулися деякі зміни. Наприклад, такий вид Збройних Сил України як Сили Протиповітряної оборони був ліквідований. Відповідно раніше опрацьовані проекти прапора і штандарта командувача виду, хоча й певний час використовувалися, стали набутком історії.

Утверджена Президентом України емблема Збройних Сил України, яка раніше розроблена, являє собою прямий рівносторонній хрест із розбіжними сторонами малинового кольору, в центрі якого у круглому медальйоні синього кольору вміщено зображення Знака Княжої Держави Володимира Великого.

Що ж до прапорів видів Збройних Сил України, то відмінність їх від раніше опрацьованих пропозицій геральдичної служби полягає тільки у тому, що на час підписання Указу існувало вже три види і відповідно затверджено три прапори, які відповідають розробкам, крім прапора Повітряних Сил.

Прапор Повітряних Сил Збройних Сил України являє собою прямокутне полотнище блакитного кольору. У центрі полотнища розміщено зображення емблеми Повітряних Сил Збройних Сил України.

Емблема Повітряних Сил Збройних Сил України являє собою прямий рівносторонній хрест із розбіжними сторонами малинового кольору, в центрі якого у круглому медальйоні синього кольору вміщено зображення

Знака Княжої Держави Володимира Великого. Медальйон накладено на стилізовані зображення меча вістрям угору на вертикальних сторонах хреста, двох крил на горизонтальних сторонах хреста.

Указом Президента України регламентується використання військових символів. Зокрема емблема Збройних Сил України використовується на прапорі Збройних Сил України, бойових прапорах військових частин (з'єднань) Збройних Сил України. Зображення емблеми Збройних Сил України може використовуватися на знаках розрізнення форменого одягу військовослужбовців, відомчих заохочувальних відзнаках, нагрудних знаках, у символіці військових частин, на транспортних і спеціальних засобах, будинках і спорудах Збройних Сил України.

Прапор Збройних Сил України може встановлюватися у кабінетах командирів військових частин Збройних Сил України, на будинках і спорудах Збройних Сил України, використовуватися під час проведення офіційних заходів і урочистих церемоній. Зображення прапора Збройних Сил України може використовуватися на знаках розрізнення форменого одягу військовослужбовців, відомчих заохочувальних відзнаках, нагрудних знаках, у символіці військових частин Збройних Сил України.

Емблема Міністерства оборони України встановлюється у службовому кабінеті Міністра оборони України, в залі засідань колегії Міністерства, а також використовується на прапорі Міністерства, штандарті Міністра оборони України. Зображення емблеми Міністерства оборони України може використовуватися на відомчих заохочувальних відзнаках, нагрудних знаках, у символіці структурних підрозділів Міністерства оборони України.

Прапор Міністерства оборони України може встановлюватися в кабінетах керівників структурних підрозділів Міністерства, командирів військових частин, безпосередньо підпорядкованих Міністерству, на будинках і спорудах Міністерства. Прапор Міністерства оборони України може використовуватися під час проведення офіційних заходів і урочистих церемоній. Прапор Міністерства оборони України піднімається на кораблях (судах) Військово-Морських Сил Збройних Сил України під час перебування на них Міністра оборони України. Зображення прапора Міністерства оборони України може використовуватися на знаках розрізнення форменого одягу військовослужбовців, відомчих заохочувальних відзнаках, нагрудних знаках.

Емблема Генерального штабу Збройних Сил України встановлюється в службовому кабінеті начальника Генерального штабу Збройних Сил Украї-

ни, а також використовується на прапорі Генерального штабу Збройних Сил України та штандарті начальника Генерального штабу Збройних Сил України. Зображення емблеми Генерального штабу Збройних Сил України може використовуватися на відомчих заохочувальних відзнаках, нагрудних знаках, у символіці військових частин, безпосередньо підпорядкованих Генеральному штабу.

Прапор Генерального штабу Збройних Сил України може встановлюватися в кабінетах керівників структурних підрозділів Генерального штабу Збройних Сил України, командирів військових частин, безпосередньо підпорядкованих Генеральному штабу, на будинках і спорудах Генерального штабу, використовуватися під час проведення офіційних заходів і урочистих церемоній. Прапор Генерального штабу Збройних Сил України піднімається на кораблях (судах) Військово-Морських Сил Збройних Сил України під час перебування на них начальника Генерального штабу Збройних Сил України. Зображення прапора Генерального штабу Збройних Сил України може використовуватися на знаках розрізнення форменого одягу військовослужбовців, відомчих заохочувальних відзнаках, нагрудних знаках.

Емблеми видів Збройних Сил України встановлюються у службових кабінетах їх командувачів, а також використовуються на прапорах піддів, бойових прапорах військових частин (з'єднань) та на штандартах командувачів. Зображення емблеми виду Збройних Сил України може використовуватися на знаках розрізнення форменого одягу військовослужбовців, відомчих заохочувальних відзнаках, нагрудних знаках, у символіці військових частин, на транспортних і спеціальних засобах, будинках і спорудах.

Прапор кожного виду Збройних Сил України може встановлюватися в кабінетах командирів військових частин, на будинках і спорудах, використовуватися під час проведення офіційних заходів і урочистих церемоній. Зображення прапора виду Збройних Сил України може використовуватися на знаках розрізнення форменого одягу військовослужбовців, відомчих заохочувальних відзнаках, нагрудних знаках, у символіці військових частин.

Штандарти Міністра оборони України, начальника Генерального штабу Збройних Сил України, командувачів видів Збройних Сил України встановлюються в їх службових кабінетах.

Штандарти можуть використовуватися під час проведення офіційних заходів та урочистих церемоній за участю відповідно Міністра оборони

України, начальника Генерального штабу Збройних Сил України, командувачів видів Збройних Сил України.

В інших випадках порядок використання емблем і прапорів Збройних Сил України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, видів Збройних Сил України, штандартів Міністра оборони України, начальника Генерального штабу Збройних Сил України, командувачів видів Збройних Сил України визначається відповідно Міністром оборони України, начальником Генерального штабу Збройних Сил України, командувачами видів Збройних Сил України в межах їх компетенції.

Окремим Указом Президента України затверджено опис і малюнок базового зразка Бойового Прапора військової частини (з'єднання) Збройних Сил України. В Указі зазначалося, що Бойовий Прапор військової частини Збройних Сил України використовується відповідно до вимог статутів Збройних Сил України, а зображення Бойового Прапора військової частини Збройних Сил України вміщується на бланку Грамоти Президента України, яка видається військовій частині під час вручення Бойового Прапора⁷⁰.

Бойовий Прапор військової частини (з'єднання) Збройних Сил України являє собою квадратне полотнище малинового кольору розміром 130×130 см із запасом для прикріплення до древка.

На лицьовій стороні Бойового Прапора в центрі зображено емблему Збройних Сил України, вміщену на тлі золотих променів, які по три розходяться від центра між сторонами емблеми (хреста). На променях міститься зображення вінків із листя і кетягів калини, в центрі яких зображено емблему виду Збройних Сил України, до якого належить військова частина.

Полотнище по периметру має лиштву, обшиту золотим кантом. Верхня частина лиштви містить напис «ЗА УКРАЇНУ», а нижня — напис «ЗА ЇІ ВОЛЮ». Права і ліва частини лиштви прикрашені орнаментом у вигляді зображення листя і кетягів калини. У кутах Бойового Прапора в обшитих по периметру золотим кантом квадратах вміщено зображення прямих рівносторонніх хрестів із розбіжними сторонами.

На зворотній стороні Бойового Прапора у центрі міститься напис повної назви військової частини (з'єднання), якій вручається Бойовий Прапор.

Полотнище зворотньої сторони Бойового Прапора прикрашено по периметру лиштвою з орнаментом у вигляді зображення листя і кетягів

валіни. У кутах розміщено емблему роду військ, до якого належить військова частина. Усі зображення та написи на полотнищі Бойового Прапора виконані золотим шитвом. Вільні сторони Бойового Прапора прикрашено золотом бахромою.

Древяк прапора дерев'яне, коричневого кольору. Верхівка древка стрілоподібна з жовтого металу, в ній вміщено рельєфне зображення емблеми Збройних Сил України. До трубки верхівки прикріплено тасьму, кінці якої прикрашено китицями. Тасьму та китиці сплетено з ниток жовтого і синього кольорів. Головки прапорних цвяхів — жовтого металу. Підток древка з жовтого металу у вигляді зрізаного конуса.

Новітнє Українське військо отримало цілісну систему символіки, що складається з емблем і прапорів Збройних Сил України та їх видів, Міністерства оборони, Генерального штабу, особистих штандартів вищих посадових осіб, а також Бойового Прапора військової частини (з'єднання).

Бойовий Прапор військової частини (з'єднання)

Символіка Збройних Сил України

Емблема Збройних Сил України

Прапор Збройних Сил України

Емблема Міністерства оборони України

Прапор Міністерства оборони України

Штандарт Міністра оборони України

Емблема Генерального штабу Збройних Сил України

Прапор Генерального штабу Збройних Сил України

Штандарт начальника Генерального штабу Збройних Сил України

Емблема
Сухопутних військ
Збройних Сил України

Прапор
Сухопутних військ
Збройних Сил України

Штандарт командувача
Сухопутних військ
Збройних Сил України

Емблема
Повітряних Сил
Збройних Сил України

Прапор
Повітряних Сил
Збройних Сил України

Штандарт командувача
Повітряних Сил
Збройних Сил України

Емблема
Військово-Морських Сил
Збройних Сил України

Військово-Морський
Прапор Збройних
Сил України

Штандарт командувача
Військово-Морських Сил
Збройних Сил України

Примітки

- 1 Рабинович М. Г. Древнерусские знамена (X–XV ст.) по изображениях на миниатюрах//Новое в археологии. — М., 1972. — С. 179.
- 2 Энциклопедія українознавства. — Львів, 1996. — Т. 6. — С. 2308.
- 3 Там само.
- 4 Арциховский А. В. Древнерусские миниатюры как исторический источник. — М., 1944. — С. 20, 63–66, 127, 175.
- 5 Сергійчук В. І. Доля української національної символіки. — К., 1990. — С. 16.
- 6 Рабинович М. Г. Зазнач. праця. — С. 171.
- 7 Слово о полку Игореве. — М.; Л., 1950. — С. 11.
- 8 Рабинович М. Г. Зазнач. праця. — С. 171.
- 9 Історія українського війська. — Львів, 1936. — Ч. 1. — С. 48.
- 10 Там само.
- 11 Літопис Руський. — К., 1989. — С. 403.
- 12 Там само. — С. 393.
- 13 Слово о полку Игореве. — С. 16.
- 14 Полное собрание русских летописей. — Т. II (год 1146). — С. 208.
- 15 Там само. — С. 325.
- 16 Там само. — С. 229, 230.
- 17 Замлинський В., Войцеховська В., Галаган В. Історія України в особах: IX–XVII ст. — К., 1993. — С. 202.
- 18 Білокінь С. Погляньмо вглиб історії//Тернопіль. — 1992. — № 5–6. — С. 5.
- 19 Гломозда К., Яневський Д. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України//Український історичний журнал. — 1990. — № 4. — С. 47.
- 20 Замлинський В., Войцеховська В., Галаган В. Зазнач. праця. — С. 202.
- 21 Благодір О. Українські клейноди//Хроніка-2000. — С. 81.
- 22 Літопис Самійла Величка: В 2 т. — К., 1996. — Т. 1. — С. 64.
- 23 Гуржій О., Корнієнко В. Военне мистецтво гетьмана Петра Сагайдачного. — К., 2002. — С. 14.
- 24 Літопис Самійла Величка//Українська література. — К., 1991. — С. 497.
- 25 Іванов В. Прапори козацьких полків//Ювілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалія — К., 1927. — С. 747.
- 26 Білокінь С. Зазнач. праця. — С. 6.
- 27 Ісаєвич Я. Бойові прапори козацького війська (середина XVIII ст.)//Український історичний журнал. — 1963. — № 1. — С. 85–87.
- 28 Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського війська. — Львів, 1992. — С. 252.
- 29 Якимович Б. До питання про українську національну символіку//Тернопіль. — 1992. — № 5–6. — С. 11.
- 30 Гречило А. Прапори та герби українського козацтва//Вісті комбатанта. — 1993. — Ч. 1. — С. 53.
- 31 Гломозда К., Яневський Д. Зазнач. праця. — С. 48.
- 32 Савчук Ю. Прапор Богдана Хмельницького у Стокгольмі//Народна армія. — 2001. — 2 квіт. — С. 4.
- 33 Ковтанюк Н. Богданові речі//Військово-історичний альманах. — 2002. — Ч. 1 (4) — С. 128.
- 34 Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1996. — Т. IX. — Ч. 1. — С. 284.
- 35 Гречило А. Про національний прапор//Тернопіль. — 1992. — № 5–6. — С. 7.
- 36 Грушевський М. Зазнач. праця. — С. 284.
- 37 Ісаєвич Я. Зазнач. праця. — С. 85.

- 38 Там само. — С. 86.
- 39 Путешествие антиохийского патриарха в Россию в половине XVII ст., описанное его саном архидиаконом Павлом Алеппским. — М., 1897. — Вып. 2. — С. 32.
- 40 Гречило А. Зазнач. праця. — С. 51.
- 41 Ісакевич Я. Зазнач. праця. — С. 86.
- 42 Сергітчук В. Національні святині — житимуть//Тернопіль. — 1992. — №5–6. — С. 28.
- 43 Пломозда К., Яневський Д. Зазнач. праця. — С. 55.
- 44 Заметка о казацких знаменах//Киевская старина. — 1890. — № 10. — С. 154.
- 45 Іванов В. Зазнач. праця. — С. 715.
- 46 Заметка о казацких знаменах//Киевская старина. — 1890. — № 10. — С. 155.
- 47 Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про державний герб України//Наше минуле — 1918. — С. 126.
- 48 Пестова Л. Якого ж кольору були козацькі прапори?//Тернопіль. — 1992. — №5–6. — С. 16.
- 49 Елмикович Р. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Париж; Нью-Йорк, 1980. — С. 230.
- 50 Макаренко М. Запорозькі клейноди в Ермітажі//Пам'ятки України. — 1994. — № 1–2. — С. 19.
- 51 Там само. — С. 17.
- 52 Сокульський А. Національна символіка України. — Запоріжжя, 1993. — С. 87.
- 53 Центральний музей ЗС України (далі — ЦМ ЗСУ). — ОФ. № 3996.
- 54 ЦМ ЗСУ. — ДФ № 3863.
- 55 ЦМ ЗСУ. — ОФ № 686.
- 56 Там само. — ДФ № 687.
- 57 ЦМ ЗСУ. — ОФ № 3997.
- 58 ЦМ ЗСУ. — ДФ № 3864.
- 59 Козан О. Комплексна розробка військової символіки//Знак. — 1995. — № 9. — С. 15.
- 60 Більшикс: військово-геральдичних знаків емблем і прапорів//Військово-історичний альманах. — 2001. — Ч. 1 (2). — С. 122–128.
- 61 Граб С. Геральдичний комплекс Служби безпеки України//Військово-історичний альманах. — 2005. — Ч. 1 (10). — С. 118–123; Символіка прикордонних військ України//Військово-історичний альманах. — 2002. — Ч. 1 (4). — С. 114–118.
- 62 Лист до Верховної Ради України від 28 червня 1994 р. № 29–1091/4//ЦМ ЗСУ. — ДФ № 3864.
- 63 Наказ Міністра оборони України від 15 серпня 1994 р. № 215//ЦМ ЗСУ. — ДФ № 0000.
- 64 Статут Збройних Сил України. — К., 2000. — С. 453.
- 65 Лист Управління служби військ і режиму Генерального штабу ЗС України 13 червня 1997 р. № 122/606//ЦМ ЗСУ. — ДФ № 3869.
- 66 Мурашійов О. Нова символіка українського війська (Розробка Воєнно-геральдичної служби ЦМ ЗСУ)//Військово-історичний альманах. — 2001. — Ч. 2 (3). — С. 110–115.
- 67 Мурашійов О. Стандарти Міністра оборони України й начальника Генерального штабу Збройних Сил України//Військово-історичний альманах. — 2002. — Ч. 2 (5); Слободянов М. Стандарти Міністра оборони України та начальника Генерального штабу Збройних Сил України//Вісник Українського геральдичного товариства. — 2001. — № 25.
- 68 Сербіш О. Перехідні символи Міністра оборони України//Військово-історичний альманах. — 2006. — Ч. 1 (12).
- 69 Указ Президента України від 20.06.2006 р. № 551–2006.
- 70 Указ Президента України від 20.06.2006 р. № 550–2006 «Про опис і малюнок базового прапора Бойового Прапора військової частини (з'єднання) Збройних Сил України»

Науково-популярне видання

Віктор КАРПОВ

Військові прапори України

ББК 63.2 (4УКР)

К26

К26 Карпов Віктор. Військові прапори України. — К., 2007. — 56 с: іл.

ISBN 966-7025-15-2

У пропонованій праці висвітлюється історія військових прапорів України. Спираючись на широке коло джерел, автор аналізує еволюцію розвитку українського військового прапорництва від княжої доби до сьогодення, розглядає походження, описи, символіку, використання, впровадження прапорів в українському війську.

Розрахована на аматорів, фахівців та всіх, хто цікавиться військовою історією України.

ББК 63.2 (4УКР)

Складання *Тетяни Веселюк*

Макет, верстка *Василя Жихорського*

Підписано до друку 17.08.2007 р.

Формат 70×100/16. Гарнітура *Pragmatica*.

Умов. друк. арк. 4,51. Обл. вид. арк. 3,25.

Друк офсетний. Наклад 1000 прим.